

ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ÝOKARY WE ÝÖRITE ORTA
BILIM MINISTRLOGI
BERDAK ADYNDAKY GARAGALPAK DOWLET UNIWERSITETI

GARAGALPAK FILOLOGIYASY FAKULTETI
TURKI FILOLOGIYA KAFEDRASY

Fakultet dekany:

_____ dos. Turdybaew K

«_____» _____ 2014-nji yyl

5220100 – filologiya we dilleri okatmak (turkmen filologiyasy) bakalawr ýönelişiniň 4-kurs talyby Arazowa Güljaxanyň «Garaşsyzlyk döwründe türkmen we garagalpak edebi baglanyşyklarynda Magtymgulynyň eserleriniň tutýan orny (K.Kurambaýewiň, P.Allambergelowanyň we başgalaryň ylmy barlaglary mysalynda)» mowzugyndaky

Gutardyş kesplik işi

Goramaga rugsat berildi

Türki filologiya kafedrasynyň

Ylmy ýolbaşçylar:

mudiri:

_____ dos. K.Turdybaew

_____ Adilowa G.

_____ улы мугаллым Т.Керуенов

«_____» _____ 2014-nji yyl.

NOKUS - 2014

Döwlet Attestatsiýa Komissiýasynyň

KARARY:

5220100 – filologiya we dilleri okatmak (turkmen filologiyasy) bakalawr ýönelişiniň 4-kurs talyby Arazowa Güljaxanyň « Garaşsyzlyk döwründe türkmen we garagalpak edebi baglanyşyklarynda Magtymgulynyň eserleriniň tutýan orny (K.Kurambaýewiň, P.Allambergenowanyň we başgalaryň ylmy barlaglary mysalynda)» diýen mowzukdaky gutardyş kesplik işine

«_____» ball goyulsyn

DAK başlygy: _____

DAK orynbasary: _____

DAK agzalary: _____

Mowzuk: Garaşsyzlyk döwründe türkmen we garagalpak edebi baglanyşyklarynda Magtymgulynyň eserleriniň tutýan orny (K.Kurambaewiň, P.Allambergenowanyň we başgalaryň ylmy barlaglary mysalynda)

Meyilnama:

Giriş.

I BAP. Magtymguly we garagalpak edebiyaty K.Kurambayewiň ylmy barlaglarynda

II BAP. P.Allambergenowanyň ylmy işinde Magtymgulynyň edebi däpleri we garagalpak şahyrlary döredijiliginiň öwrenilişi.

Netije.

Peydalanylan edebiyatlar.

Giriş

Çeper edebiýatyň sagdyn ösüşi, onuň ideýa-mazmunynyň güýçlüligi, estetik-emotsional tasirinin yitiligi şol edebiýaty öwrenýän, oňa baxa berýän ylmyň we tankydyň işjeňligine köp derejede bagly. Çeper edebiýat we edebi tankyt biri-birine garşy durýan düşüňjeler däl. Eýsem-de bolsa olar biri-birini kepillendirýän, biri-birine goltgy berýän düşüňjeler bolmak bilen birlikde, aýratyn alnan xalkyň edebiýatynyň umumy garmoniki ösüş protsesini amala aşyrýar. Olaryň ikisi hem okyjynyň dünýäni, ýaşaýşyň belli-belli etaplaryny, xalkyň taryxyny we şu gününü çeperçilik babatlarda özleşdirmegine, tebigatyň syrlaryna aralaşmagyna, durmuşyň nusgalyk faktlary esasynda terbiýelenmegine giň ýol açýar. Şonuň içinde jemgyýetlik dumaşa, medeniýete we sungata hem-de ruxy dünýämiziň azygy bolan edebiýata täze döwrüň real-demokratik gözgaragyşyndan nazar taşlap, degişli ylmy derňew etmek wezipesini yukledi.

Ine, şeýle edebiýata ýüklenen wezipeleriň içinde edebi gatnaşyklar, edebi täsirler meselesini öwrenmek hem edebiýatşynaslyk üçin gazanylan netijäni berip biler. Şeýle edebi gatnaşyklary irki dowurlerden bari dowam edip gelyan türki xalklaryň edebiýaty özleriniň mili edebiýaty bilen birlikde, biri-biri bilen baglanyşykda bolan edebi protsesi-de başdan geçirip gelyär. Şeýle dost-doganlygynyň gözbaşy gadymýetden gaýdýan xalklaryň biri-de türkmen we garagalpak xalklary özleriniň taryxy geçmişinde hem-de bu gununde syyasy-ykdysady, medeni gatnaşykda bolup, olaryň edebiýaty-da bir-birine gaty golaýlaşýar. Beýik garagalpak xalk şaxyry Ibraýym Ýusupowyň:

Ýakynlyk aňladym söz bilen sözden,
Eşitdim geçenňi dilden-agyzdan,
Seyilxan, Zayylxan hem-de Oguzdan,
Biz bilen damardaş ili türkmenniň.

- diýip, aýdyp geçişi ýaly soraşanda asly bir, görüşende durky bir, sözleşende dili bir, dini bir “ türkmen garagalpak xalklary owal-owaldan bir - biri bilen sotsial – ykdysady we medeni gatnaşykda bolupdyr. Ol xäzirki

Ggaraşsyzlyk döwrümüzde-de dowam edip gelyar. Muny Prezidentimiz I.A.Karimow özbek we türkmen gatnaşyklary xakynda „Täzeçe mazmun bilen bayyp barýan garyndaşlygymyz we dostlugymyz - бүgünki durmuşymyzda bir - birimizge gol berip, başymyzdan geçip duran synaglara birlikde merdanalyk bilen berk durup, gelejegimizi bile gurmak yolunda bizlere uly ynam we guyc - kuwwat bagyşlaýar“¹ diyip bellap gecipdi.

Garagalpak we türkmen xalklarynyň dostlukly gatnaşyklarynyň mysalynda-da şu protsesiň aýdyň subutnamasyny görmäge bolýar. Bu gatnaşyklaryň netijesinde iki xalkyň edebiýaty we medeneýeti bir - birine ýakynlaşdy, olaryň arasyndaky baglanyşyklar berkleşdi.

Edebiýatlaryň özara täsiri we baglynyşygy olaryň xer biriniň baýlaşmagyna, täzeçe forma we mazmuna eýe bolmagyna alyp gelýär. Özbek edebiýatçysy R.Inogomowyň belleýşi ýaly, edebiýatlaryň biri-birini dolukdyrmak we baýlaşdyrmak protsesi edebi täsire girişýän xer iki edebiýat bir - birini täzeçe sypatlar bilen baýlaşdyrsa, özünde bar bolan xäseýetleri ikinji edebiýata geçirse, şonda ol netijeli bolýar.¹

Diýmek, edebi baglanyşyklaryň milli edebiýatyň ösmeginde xyzmaty uly. Elbetde, xer bir xalkyň edebiýaty şol xalkyň milliligine esaslanýar, durmuş şertlerinden garaşly bolýar. Şonlukdan-da edebiýat bir xalkyň ady bilen atlandyrylyp özüne maxsus çeper däpleri dowam etdirilýär. Şeýle-de bolsa, „Xer bir milli edebiýat başga edebiýatlardan böleklenen ýeke xalynda osmeyar. Olar bir - birinden edebi tasirlenýar“².

Türkmen we garagalpak edebi baglanyşyklarynda-da şu prosesi görmek bolýar. Aýratyn xem, söz ussady beýik şaxyrlaryň biri - birini xalypta - şägird xasaplandygy xemmamize mälim. Muňa geçmiş taryxyň saralan saxypalary-da şaýadtlyk edýär. Şonuň, üçin-de edebi täsir meselesini, şaxyrlaryň bir - biriniň tejribelerini owrenendigini, ol tejribelerden, daplerden poetik doredijilik bilen peýdalanandygyny öwrenmegiň äxmeýeti uly. Biz bu kesplik işimizde şu meseleleri ýagny türkmen klassyk şaxyry Magtymguly-Pyragynyň doredijiligi

¹Karimow I.A. Ýangiça fikrlaş wa işlaş dawr talabi, Toşkent, Ýzbekiston, 1997, 5 tom, 247-248-saxypalar.

² Inogomow R. Adabiy kordoşlik taronalari, Toşkent, „Adabiet wa sa'naax", 1972, 5-6-saxt.

mysalynda owrenmekligi makul bildik. Sebabi, Magtymguly turkmen-garagalkpak edebi gatnaşyklaryny berkleşdirip durýan diwar xökmünde tanalýar. Şonuň üçinem biz bu kesplik işimizde Garaşsyzlyk dowurde turkmen-garagalkpak edebi gatnaşyklarynda Magtymgulynyň eserleriniň tutýan orny meselesini edebiýatçy alymlar professor K.Kurambaýewiň, filologiýa ylmylarynyň kandidaty P.Allambergenowanyň xem-de şu ugurda iş alyp barýan birnäçe alymlaryň ylmy barlaglary mysalynda barlag alyp barmagy öňümize maksat edip goyduk.

Mowzugyň derwaýyslygy. Häzirki döwürde Garaşsyzlyk zeminimizde ruxy we bilimlendiriş meselelerine uly üns berilip durlan bir wagtda xalkymyzyň geçmiş progressiw ruxy baýlyklaryny döredijilikli owrenmek aktual meseleleriň biridir. Sebäbi, Prezidentimiz I.A.Karimowyň „Geçmiş zyýalylarymyzyň baxasyz mirasy näçeden-näçe öwladlarymyzyň ruxy-magaryfçylyk ugruny we durmuş derejesini kämilleşdirendigi mälim. Ol häzirki gunde-de tasirini yetirip dur“¹ diýip belleýşi ýaly olaryň parasatlyk bilen doreden bay mirasy bugunki gunde-de sozsuz axmetylidir.

Şonuň üçin bu meseleleri ýene-de giňişleýin barlag etmek бүгүнкү гүндäki edebiýatçy alymlaryň öňündäki esasy wezipeleriň biridir. Şonuň içinde turkmen we garagalkpak edebiýatlarynyň edebi baglanşygy, olaryň edebi gatnaşyklarynda beýik söz ussady Magtymguly-Pyragynyň döredijiliginiň orny we äxmiýeti ýaly meselelerini öwrenmek arkaly, olaryň arasyndaky gatnaşyklaryň näçagly giňişlige ýaýrandygyny görmäge bolýar. Bu edebi gatnaşyklary бүгүнкү гүн edebiýatşynaslyk ylmynyň nukdaý nazaryndan öwrenmeklik bolsa derwaýys meseleleriň biridir.

M.Pirnazarowyň „Türki xalklaryň agzeki we ýazuwly poeziýasynyň baý we reň-bereň janrlar sistemasy köp taraplary bilen özara ýakyn we birmeňzeş xaseyete eye“² diýip aýdyşy ýaly türkmen we garagalkpak şaxyrlarynyň edebi gatnaşyklary meseleleri-de şu pikiriň nusgasydyr diýip aýtmaga bolýar.

Şonuň üçinem türkmeniň beýik söz ussady Magtymgulynyň garagalkpak şaxyrlaryna ýetiren edebi täsiri meseleleriniň edebiýatşynaslyk ylmynda

¹ Xaeýot wa konun žurnaly, 1998,N12, 28-sax.

² Pirnazarow M. Poetik žanrlar tşgologiži, Toşxent, „Fan“, 1982, 121-sax.

öwrenilişi meselesi professor K.Kurambaýewiň, filologiýa ylmlarynyň kandidaty P.Allambergenowanyň we başga-da birnäçe edebiýatçy alymlaryň ylmy barlaglarynda öwrenilişi meselesini bugünkü edebiýatşynaslyk nukday nazaryndan öwrenmek iň bir aktual meseläni öňe çykarýar. Biziň bu kespik işi alyp barmagymyzda-da şu gözgarayyş esasy orunda durdy.

Işiň maksady we wezipesi. Ýokarda belläp geçişimiz ýaly milli edebiýatyň özüne maxsus xäsiýetlerini bilmek üçin onuň başga edebiýatlar bilen baglanyşygyny öwrenmek uly ähmeýete eýe. Şonlukdan işimiziň esasy maksady garagapak edebiýatynyň türkmen edebiýaty bilen özara täsir meseleleri, bu iki xalkyň edebiýatyny baglanyşdyrmakda Magtymgulynyň döredijiliginiň orny xem-de şeýle edebi baglanyşyklaryň edebiýatşynaslyk ylmynda öwrenilişi ylmy esasyda öwrenmekden ybarat.

Ýokarda belläp geçişimiz ýaly barlagymyzyň esasy obýekti türkmen klassyk şaxyry Magtymgulynyň döredijiliginiň garagapak şaxyrlaryna ýetiren edebi tasiri, ol täsir meselesiniň edebiýatçy alymlaryň ylmy barlaglarynda näxili derejede öwrenilendigini anyklamakdan ybarat. Şonuň üçin bu meseleleri aşakdaky ýaly görnüşde açyp bermegi maksat edindik:

- Türkmen we garagapak xalklarynyň medeni we ykdysady gatnaşyklarynyň taryxy köklerini bilmek:

- Magtymgulynyň edebi mirasy we garagapak şaxyrlarynyň döredijiligindaki yakynlyklar:

- Magtymgulynyň eserleriniň garagapak şaxyrlaryna ýetiren edebi täsiri meselesi bilen professor K.Kurambaýewiň içgin gyzyklanmasy, ony edebiýatşynas xökmünde ylmy esasyda öwrenendigini anyklamak:

- Magtymgulynyň XIX asyr garagapak şaxyrlaryna ýetiren edebi täsiriniň filologiýa ylmlarynyň kandidaty P.Allambergenowanyň ylmy işinde giňişleýin öwrenilişini aýdyňlaşdyrmak:

- garaşsyzlyk döwürde Magtymgulynyň şygryrlarynyň garagapak diline terjime edilmegi we edebi baglanyşyklaryň köpdürliligini anyklamak:

- Umuman alanymyzda Garaşsyzlyk döwürde Magtymgulynyň döredijiliginiň garagapak edebiýatşynaslygynda öwrenilişini barlag etmek biziň kesplik işimiziň baş wezipesidir.

Mowzugyň öwrenilişi. Alymlaryň „Belli milli edebiýatyň başga edebiýatlar bilen arabaglanyşygyny anyklaman, onuň milli xäsiýetlerini, özüne maxsus sypatlaryny giňişleýin, doly bilmek we söz eimek mümkin däl“¹ diýip belleýşi ýaly garagapak we türkmen edebiýatlarynyň özüne maxsus milli sypatlaryny, xäsiýetlerini anyklamak üçin onuň başga edebiýatlar bilen baglanyşygyny anyklamagymyz gerek.

Türkmen we garagapak xalklarynyň çeperçilik döredijiligini, olaryň bir - birine tasir meselesini öwrenmek işi äxli edebiýatçylaryň ünsüni özüne çekip geldi. Şonuň üçin häzirki güne çenli türkmen we garagapak edebiýatşynaslyk ylmynda edebi baglanyşyklar boýunça bir näçe ylmy işler peýda boldy.

Edebiýatçy A.Karimowyň «Ädebiýatymyzydyň geýpara mäseleleri» atly kitabynda-da garagapak-türkmen edebi gatnaşyklarynyň taryhyna bagyşlanan gyzykly edebi açyşlar bar. Taryhçy alym, dotsent M.Tilewmuratowyň «Karakalpklardyn tuwyskan halyklar bilen mädeniý baýlanyslary» atly kitaby garagapak medenietiniň rus, ozbek, gazak, turkmen medenietleri bilen baglanyşygyny öwrenmeklige bagyşlanan. Bu iş ylmy faktlara baýlygy, garagapak medenietiniň Orta Aziýa hem Gazagystan halklarynyň taryhy bilen edebi-medeni baglanyşyklarynyň esasynda öwrenilendigi bilen gymmatlydyr.

Filologiýa ylmylarynyň doktory S.Garryewyň „Türkmen edebiýatynyň Sowet Gündogary xalklarynyň edebiýatlary bilen özara baglanyşygynyň taryxyndan“ Aşgabat, «Ylym», 1967, işiniň birinji babynda türkmen garagapak edebi baglanyşyklary xakynda giňden söz edilýär. Bu işde alym Gündogaryň poeziýa eleminde ýyldyz bolup ýagty saçýan akyldarlaryň biri bolan söz ussady Magtymgulynyň garagapak xalkynyň arasynda näxili derejede beýik ekenligi, şeýle hem türkmen - garagapak edebiýatynyň irki gatnaşyklaryny baý faktik materiallara daýanan xalda barlag edipdir. İşde

¹ Borisenko W.W., Iwaşin W.W., Rol. russkoy klassiceskoy literatury w razwitii belorusskoy klassiceskoy literatury nacalo XX weka, Minsk, 1936, str.4

Magtymgulynyň şygrylarynyň garagalpaklar arasynda ýaýramagy, garagalpak halkynyň olary söýgi bilen okap, ýadlap alandyklary xakynda ýene-de xalyk şaxyrlary Ajynyýazyň, Berdagyň Künxojanyň we başgalaryň döredijiligine yetiren tasiri dogrusynda kabir pikirler bayan edilyar.

K.Kurambaewyň „Kewil - kewilden suw işer...“, Nökis, 1991, miýnetinde de atly monografiýasynda türkmen we garagalpak edebi gatnaşyklarynyň taryxy kökleri giňişleýin barlag edilyär.

Edebiyatçynyň «Adabiý jaraýon, Adabiý alokalar, Ijod masuliyati» (Taşkent, 2009) atly monografiýasynda türkmen we garagalpak halklarynyň edebi gatnaşyklary babatynda kän meseleler öwrenilipdir.

Şeýle xem alymyň «Maxtumkuli – ilxom çaşmasi» (Taşkent, 2010) atly monografiýasynda-da ozbek-türkmen edebi gatnaşyklary bilen bir xatarda türkmen we garagalpak edebiýatlarynyň xem özara täsir meselesini giňişleýin öwrenipdir. Şeýle xem türkmen we garagalpak edebiýatçylary we folklorçylary tarapyndan türkmen we garagalpak folklorynyň arasyndaky baglanyşyklary meselesi-de alymlary tarapyndan işlenildi.

Alymyň „Wzaimnoe obogashenie literatur“, Nukus, „Bilim“, 1993, atly işinde-de türkmen we garagalpak edebiýatynyň arabaglanyşyklary xakynda söz edilyar.

Professor K.Kurambayewiň «Magtymguly Garaglpagystanda» atly monografiýasy 2013-nji ýylda Aşgabatda türkmen dilinde neşir edildi. Bu işde Magtymgulynyň garagalpak şaxyrlaryna ýetiren edebi täsiriniň beýany K.Kurambaýewiň ylmy barlagy mysalynda ilkinji gezek türkmen dilinde neşir edildi. Oňa belli türkmen alymy A.Mämmedow sözbaşy ýazdy we ony türkmen diline terjime etdi.

Şeýle xem K.Kurambaýewiň türkmen we garagalpak edebiýatlarynyň edebi baglanyşygynda türkmen klassyk şaxyry Magtymguly-Pyragynyň xyzmatlarynyň uludygyny belläp gecyan birnace makalalary gazet-jurnallaryň saxypalarynda çap edildi. Şu mynasybetli alym K.Kurambaýew özüniň başçylyk etmegi bilen birnäçe ylmy makalalary ýazyp garagalpak ilinde çykýan jurnallarda özüniň pikirleri bilen çykyş etdi.

Ine, şeýle degerli işleriň ýazylmagy biziň bu kesplik işimizi ýazmagymyza köp itergi berdi, pikirimizi oýarmaga kömek etdi. Biz işiň dowamynda ýokardaky ýaly alymlaryň ylmy tejribelerine daýanyp

Işde ulanan metod we metodologiýa. Biz bu işde deňeşdirme, taryxy-deňeşdirme, deňeşdirme-tipologiýa analiz metodlaryndan peydalandyk.

Kesiplik işiň gurluşy. Bu iş giriş, netijeden başga esasy iki bapdan ybarat.

I BAP. Magtymguly we garagalpak edebiýaty K.Kurambaýewiň ylmy barlaglarynda

Türkmen Milletiniň milli şahyry hem beýik akyldary Magtymguly Pyragy eziz halkynyn akyly-payhasyndan „Az bolsun Uz bolsun“ diýen durdane ündewine uýmak bilen, dünýä we adamzat ýaşayşynyn ahli taraplary hakynda az we zu hem-de olmez-yitmez goşgular goýup gidipdir. Hut şu hakykaty göz onunde tutmak bilen, beýik Ors alymy Bertels, onuň diwanyna „jemşidiň jamy“ diýen dogrucyl hem adalatly baha beripdir. Magtymguly bu beýik işi başarmak ucin, bir tarpdan milletimizin munyylaryň dowamynda taryh ussahanasynda sünnäläp ýetişdiren az hem zu atalar sözüdir halk doredijiligimizin beyleki pudaklaryndan peydalanan bolsa, beyleki tarapdan hem butin gundogar edebiyatında, belki-de dunyade simwollara owrulen we her birinin anyrsynda giden bir düşünje ýatan atlardyr adalgalary özüniň giň düşüňjelerini beyan etmek ucin örän yerlikli ulanyp bilipdir. Hut şonuň üçin hem onuň köp goşgularyny, ylaýta-da filosofik düşüňjelerini halk köpçüligine has düşnükli beyan etmek ucin enceme kitaplar yazmak bolar hem-de yazylmalydyr diýip düşüňýärim. Pyragynin ozi hem „Magtymguly sözüm gysga şarhy köp“ diýmek bilen bu wezipäni orta atypdyr diýip düşüňýärim. Belki-de Beýik Magtymguly ozunin gysga hem aladadan doly omrunin dowamynda mahriban halkyna oran kop owutlar edip sargytlar goyup gitmek maksady bilen , az hem uz oz sozi bilen aysak „gysga emma şerhy köp“ metody ulanmaga mejbur bolandyr. Elbetde Magtymgulyň oy-pikirlerini has acmak we halk kopculigine has düşnükli beýan etmek ugrunda, Berdi Kerbabaýewden başlap şu güne çenli edilen işler-de az däl. Şol işlerden ugur almak bilen, biz xem kesplik işimiziň bu bölümünde Magtymgulyň eserleriniň diňe bir türkmen xalkynyň içinde däl, eýsem, türkiý xalklaryň, şol sanda garagalpak xalkynyň xem söýüp okan şaxyry bolandygyny, garagalpak şaxyrlary Magtymgulyň özüniň ruxy xalypasy saýandygyny, olaryň arasyndaky edebi tasirler meselesiniň garagalpak we türkmen edebiýatşynaslygynda öwrenilişi meselelerini professor Kerimbaý Kurambaýewiň ylmy barlaglary mysalynda açmaga xeraket ederis.

Türkmen-garagalpak edebiýatlarynyň arasyndaky aragatnaşyk esasan hem durgunlyk dowurlerinde her taraplama osdi. Xazirki gunde turkmen we garagalpak edebi baglanyşlary giňelip, şahyrdyr ýazyjylaryň döredijilik gatnaşyklary janlanyp, mazmuny boýunça baýlaşyp barýar. Özara tema çalyşmak, ýagny türkmen edebiýatynda garagalpakstanyň, garagalpak edebiýatynda türkmenstanyň tarypyny suratlandyrmak peýda boldy. Türkmen-garagalpak edebiýatlarynyň arasyndaky çeper terjime işleri hem pajarlap ösdi. Türkmen edebiýatyndan birnäçe romandyr powestler, şygryrlar toplумы, hekaya hem ocerkler garagalpak diline terjime edildi. Oz nobatynda garagalpak şahyrlary, prozaçylarynyň we dramaturglarynyň iň gowy eserleri, şeýle hem, garagalpak folklorynyň iň gowy nusgalary türkmen okyjylaryna ýetirildi.

Dünýä edebiýatşynaslygy ylmyna esaslanyp, turkmen we garagalpak edebiýatşynaslygy ylmynda-da milli edebiýatlaryň özara baglanyşygy, täsiri hem-de bir-birlerini baýlaşdyrmak problemalaryna bagyşlanan monografiýalar, makalalar yazyldy, dissertatsiyalar goraldy. Olarda turkmen edebiyatynyň doganlyk halklarynyň edebiýatlary bilen özara baglanyşlarynyň taryhy, bu baglanyşlaryň netijesinde ýurdumyzda ýaşayan ähli halklaryň bir-birleri bilen ýakynlaşmak protsesleriniň medeni we edebi görnüşleri açyp berildi. Turkmen edebiýatynyň başga halklaryň edebiýatlary bilen gatnaşygy we özara täsir problemasy edebiýatşynaslyk ylmynda öwrenilýän eken, bu ugra soňky ýyllarda aýratyn uns berilyandigini yorite bellap gecmegimiz gerek. Yorite atlandyryp geçënimizde türkmen edebiýatynyň garagalpak, özbek we başgada doganlyk halklarynyň edebiýatlary bilen baglanyşygyna degişli köpläp makalalar, ylmy işler ýazyldy.

Belli alym K.Kurambayew turkmen-garagalpak edebi baglanyşyklaryny owrenmek meselesinde xas aktiwlik gorkezdi¹. K.Kurambayew Garagalpagystana işe gelmegi we bu halkyň edebiýatyny hem onuň taryhy kokleri bilen birlikde icgin owrenmegi, garagalpak dilini-de oz ene dili yaly derejede özleşdirmegi onuň alyp barýan ylmy- barlaglarynyň tematik gerimini

¹ A.Mammedow. \ Magtymguly garagalpagystanda. Aşgabat, 2013, 17-sah.

giňeltmek bilen bir hatarda garagalpak edebiýatyny-da Magtymgulynyň döredijiligi bilen bagşanyşdyrmak ýaly täze bir ugry emele getirdi. Garagalpak edebiýatyny öwreniji hökmünde, ol Y.Ýusubowyň, T.Kaýypbergenowyň, Ş.Seýtowyň, S.Seýitjanowyň, G.Mätyakubowanyň we başgalaryň döredijiligine degişli makalalar ýazmak bilen caklenmedi. Bu dowurde ol “Magtymguly we garagalpak edebi sredasy” (rus dilinde “Aşhabat” žurnaly, № 7, 1992), “Garagalpak edebiyatynda Magtymguly dapleri” (turkmen dilinde “Turkmen dili we edebiyaty” žurnaly, № 2, 1992), “Magtymguly we garagalpak şahyrlary” / turkmen dilinde, “Garagum” žurnaly, № 7, 1992), “Magtymgulyny okyganda” (garagalpak dilinde, “Amudarya” žurnaly, № 9-10, 1997) yaly makalalaryny ýazdy. “Göwün göwünden suw içer” diýen kitabyňyň 10-143 we 189-202-nji sahypalarynda Magtymgulynyň garagalpak edebiyaty bilen baglanyşyklarynyň gürrüňi edilýär. Bu ýerde Magtymguly-Ajynyyaz, Magtymguly-Gunhoja, Magtymguly-Berdak ýaly görnüşindäki degşirmeler okyjyny biparh galdyрмаýar. Bularyň her biriniň döredijiligine Magtymgulynyň goşan “ülüş” mynasybeti diýseň ynandyryjy aýdyňlaşdyrylýar. Şeýle söhbetlere biz başarnykly edebiýatçynyň “Terjime we terjimeçiniň jogapkärçiligi” diýen kitabyňyň 65-99-njy, “Edebi proses. Döredijilik özboluşlylygy. Edebi gatnaşyklar” diýen kitabyňyň 93-123-nji sahypalarynda hem gabat gelyaris¹.

Ýeri gelende aýtsak, Kerimbaý Kurambaýew “Özge millet edebiýatynyň şahyrana tejribesi we onuň milli edebiýatlaryň ösüşindäki orny” diýen temada ýokarda agzlan köp sanly ylmy makalalarynyň, monografiýalarynyň esasynda 1992-nji yylda Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň Magtymguly adyndaky Dil we edebiýat institutynyň kandidatlyk we doktorlyk dissertasiýalaryny goramak boýunça ýöriteleşdirilen alymlar geňeşinde ylmy doklad görnüşinde doktorlyk dissertasiýasyny gorady. Şonda işiň resmi opponentleri Ozb.YA-nyň habarçy agzasy, filologiýa ylymlarynyň doktory, professor Mätyakub Goşjanow, Garagalpagystanly alym, filologiýa ylymlarynyň doktory, professor Kemal Mämbetow, filologiýa ylymlarynyň doktory Durdymuhammet Nuralyyew, K.Kurambayewiň ýazan dissertasiýasyna

¹ A.Mammedow.\\ Magtymguly garagalpagystanda. Aşgabat, 2013, 19-sah.

mynasyp baha berip, ony tutuş Orta Aziýa halkalarynyň edebiýaty öwreniş ylmyna möhüm goşant goşan adam hökmünde häsiýetlendirdiler. Ynha şeýle bahalanan işiň ýörite bölümlerinde –de Magtymguly we ozbek hem garagalpak edebiyatlaryna dahylly örän özboluşly pikirler ýöredilýär.

Dürli döwürlerde ýazan we dürli ýerlerde, dürli dillerde neşir edilen yokardaky yaly makalalarynda hem-de kitaplarynda Magtymgulynyň özbek, garagalpak edebiýatlary bilen baglanşykly bölümleri ýöne bir gezek cugdamlap, täze materiallar bilen esli baýlaşdyrlyp, täze pikirleriň, deňeşdirmeleriň hasabyna ustuni yetirip, K.Kurambayew 2012-nji yylda “Magtymguly-Ylham çeşmesi” diýen at bilen özbaşyna kitap şekilinde özbek dilinde neşir etdirdi. Bu saldamly kitap Ozbekistan Respublikasynyň Ylymlar Akademiýasynyň akademegi Bagtyýar Nazarowyň redaktirlemeginde “Daşkendiň “Tafakkur” neşirýaty tarapyndan çap edilipdir.

Biz ozbek, garagalpak we turkmen dillerinde yazyp hem gurlap bilýan tejribeli ussat edebiýatçynyň ýokarda agzalan kitaplaryndaky Magtymguly we garagalpak edebiýaty bilen bagly bölümleriniň gürrüni edýäris. Sebäbi garagalpak edebiýaty beýleki halklaryň edebiýatlaryna garanda, türkmen edebiýatyndan, onuň Mollanepes, Seydi, Zelili ýaly şahyrlar aýratyn-da Magtymgulynyň döredijiliginden köp öwrenýän we şu günki güne çenli tasirlenip gelyan edebiyatdyr.

Professor özüniň tas 400 sahypalyk kitabynyň deň ýarysyndan gowragynda turkmen-garagalpak edebiýatlarynyň baglanyşygy meselesini gozgayar¹. Onda beyik türkmen şahyrynyň Ajynyýaz, Günhoja, Berdak ýaly garagalpak klassyklarynyň döredijiligine ýetiren täsirleri töwerekleýin seljerilýär. Bularyň içinde Magtymgulydan has köp täsirleneni, onuň pikirlerini, ündewlerini garagalpak halkynyň aňýetine laýyk ösdüreni, hat-da munuň bilenem çäklenmän, türkmen halypasynyň käbir setirlerini, bentlerini özüniň yazyan-döredýän goşgularyna şol durşuna üýtgetmän girizeni Ajynyýazdyr. Şeýle golaýlygy Ajynyýazyň özi gowy delillendiripdir. K.Kurambayew filologiýa ylymlarynyň doktory Kyrkbay Baýnyyazowa salgylanyp,

¹ A.Mammedow. \\Magtymguly garagalpagystanda. Aşgabat, 2013, 15-sah.

Ajynyýazyň “Bir zatlar döredeýin diýsem, derrew Magtymgulynyň setirleri ýadyma düşýär. Magtymgulynyň hemme zat barada ýazyp gidenligi üçin, men ozumce hic zat doredip hem bilamok” diyip aydan sozlerini mysal getiripdir . Ajynyýazyň Magtymgulydan şeýle köp täsir almagynyň, oňa aýratyn gadyr goýmagynyň, ony özi üçin şahyrana nusga öwürmeginiň sebäplerini kitabyň awtory, esasan, iki ýagdaýa baglap düşündirýär.

Birinji ýagdaý garagalpak nusgawylarynyň hemmesine deň derejede degişli: Magtymgulynyň goşgulary entek bu klassyklar dünýä gelmezinden ozal gargagalpak topragynda agyzdan-agza, dilden-dile geçip, mydama ýaňlanyp duran ruhy baýlyk hasaplanypdyr. Halk durmuşda duş gelyän dürli gyllyk-hasiyetlere, bolup gecip duran wakalara, hatda tebigat hadysalaryna düşünmekde Magtymgulynyň goşgularyndaky pähim-parasatdan ugur alypdyr. Şeýle bolýan bolsa, halkyň öňdebaryjy, hatly-sowatly, zehinli wekilleriniň, ýaşayşa sagdyn garaýan ýurt şahsyýetleriniň beýle gymmat ykarar edilen ruhy baýlykdan göwün islegine görä peýdalanjakdygynyň ujy iki dälidir.

Ikinji ýagdaý diňe Ajynyýaza degişlidir we onuň şahsy ykbaly bilen baglanşyklydyr. Dürli sebäplere görä ol birnäçe wagtlap Türkmenistanda bosgunlykda ýaşayar. Bu bolsa oňa Magtymgulynyň şygrylary bilen içgin tanyşmaga mümkinçilik beripdir. Kitabyň awtory onuň türkmen topragynda bolanyny professor Kemal Mambetowyň “Ajynyýaz” (1994) atly monografiyasyndan tapyars. K.Mambetow 1858-1859-njy yyllarda Hywa hanynyň adalatsyz hem ýowuz syýasatyna garşy halkyň “Goňrat gozgalaňy”adyny alan göterilişini gurnaýjylaryň biriniň Ajynyýaz bolandygyna ünsi çekýär. Gozgalaň basylyp ýatyrylýar. Oňa gatnaşyjylardan diri galanlar agyr jezalara sezewar edilýärler. Ine, şeýle ýagdaýda Ajynyýaz jan saklamak maksadynda turkmen topragyna, hazirki Gubadag hem Boldumsaz etraplaryna gacyp gelyar, bu yerde turkmenleri penalap, uc-dört aýlap ýaşayar. ”Ajynyýaz Türkmenistanda ýaşan döwründe ady belli türkmen klassygy Magtymgulynyň goşgularyny düýpli okap öwrenýär. Şol sebäpli ol Magtymgulynyň köp

şygrylaryny gargalpak diline terjime edýär. Hatda käbir goşgularyny öz döredijiligine girizip, giňeldip ýazýar” diýip K.Mambetow¹ nygtap gorkezyar.

Kerimbaý Kurambaýew Magtymgulynyň “Mal ýagşy”, “Gadryn nä bilsin”, “görüň”, “Ata meňzär” goşgularyny Ajynyýazyň “Ýagşy”, “Näbilsin”, “Bolmasa”, “Görüň” ýaly we başga-da birnäçe goşgusyny deňeşdirip, Ajynyýazyň olary, dogudan-da, terjime edendigi baradaky netija gelyar.

Magtymgulyda:

Bir bigane yara gulup bakandan,
Şirin janyň yşk oduna ýakandan
Yat illerde mysapyrlyk çekenden
Ursa, sogse, horlasa-da il ýagşy

Ajynyýazda:

Kisiniň ýanyna külip bakkanan
Şybyn žanyň yşk otuna žakkannan,
Öz bouňa türli nasak tapkannan,
Öz ýaryňnyň tarbiýasyn ber žaksy.

Gine kylyp zurtty taslap ketkennen,
Kädiriň bilmes ýerde hyzmat ýetkennen,
Žat ýellerde misapirlik şekkennen,
Urup-sogip korlasa da yel zaksy³.

Görnüşi ýaly dört setir artdyrylandygyna garamazdan, galan setirler, takygy birinji bendiň başky, ikinji bendiň soňky iki setiri Magtymgulynyň gaytalayar we terjimani yada salýar.

Emma Ajynyýazyň beýleki şygrylary babatda awtor terjime sözünü ýerliksiz hasaplaýar. Olar “Öýkünmäniň, täsirlenmäniň önümleridir” diýip, örän ynandyryjylykly delillendirýar².

Berdak-da, Gunhoja-da Magtymgula çeper sözüň ussady, akyldar şekilinde, gaýybanan halypalary hökmünde garapdyrlar. Mysal üçin, Berdak

¹ A.Mammedow. \\Magtymguly garagalpagystanda. Aşgabat, 2013, 20-sah.

³ A.Mammedow. \\Magtymguly garagalpagystanda. Aşgabat, 2013, 22-sah.

² A.Mammedow. \\Magtymguly garagalpagystanda. Aşgabat, 2013, 23-sah.

goşgularynyň birinde Magtymgulynyň şahsyýetini we döredijiligini häsiýetlendirip, “Men Magtymgulyny okap, ”şahyryň ähli döwre kybap gelýän şygrylarynda, aýdyp-diyýan zatlarynda, hey, bir, kemis-kemterlik barmy?” diýip, halkyma aýdyp geldim we sözlerini togap edip ýaşadym” diýýär¹.

Magtymgulyny okyganda,

Aytar yedim har zamanda:

“Kemis bar ma, begler, onda?”

Sozun togap kylar yedim.

Bu Berdagyň Magtymgulynyň diňe adyny getirýän goşgusy. Onuň beýleki goşgularynyň aglabasy pikir, ideýa, şekil babatlarda aýdylanda bolsa, ol Magtymgulynyň şygrylary bilen äheňdeşdir. Günhoja barada aýdylanda bolsa, ol Magtymgulynyň didaktik-owut-nesihat hasiyetli goşgularyna garagalpaklaryň ünsüni çekip, özi hem şolar bilen “süýt-emek” şygrylary döredipdir. Magtymgulynyň terjimehal zeýilli goşgularyndaky oýlanmalar Günhojanyň döredijiliginde gös-göni onuň öz şahsy durmuşyndaky ýagdaýlar bilen bagly teswirlenýar. Forma hem mazmun taýdan Magtymgulynyň şygrylaryna golaý goşgularyny Günhoja gargalpak halkynyň içinde ýaşap ýören zamanasynyň ahwalatlary, halk ykbaly, onuň arzuw-umytlary, dap-dessur aýratynlyklary bilen utgaşdyrýar².

Biziň gürrüňini edýän kitabymyzda Magtymgulynyň Öteş, A.Musaýew, A.Dabylow, S.Nurymbetow, Y.Ýusubow ýaly XX asyr şahyrlaryna ýetiren täsirleri. Olaryň türkmeniň beýik pähimdaryna goýýan hormat-sarpasy baralarda-da ýörite sözbaşylar goýulan bölümlerde durlup geçilýär. Mysal üçin, Abbaz Dabylow “Magtymgula” atly goşgusynda:

Halykka mäşhur Türkmenistan ulynyň,

Tilinen dur şaşkan Maktymkulynyň,

Mazasyn köp aldym şýrin tiliniň,

Kitaplaryn okyp korip men zastan-

(Mazmuny: Halka meşhur Türkmenistan oglunyň,

Dilinden dur dokulen Magtymgulynyň,

¹ K.Kurambaýew. Magtymguly ylham cesmesi. Toşketnt, 2012

² K.Kurambaýew. Magtymguly ylham cesmesi. Toşketnt, 2012

Mazasyn köp aldym şirin diliniň,
Kitaplaryn okap görüp men ýaşdan.

- diýip, garagalpak şahyrlarynyň her birinde şu temada ýazylan goşgularynda aýdylyp gelinýän pikiri özüçe çugdamlaýar. Ýöne welin, A.Dabylowyň goşgularynyň esasy mazmuny Magtymgulyny, edil Günhojanyň edişi ýaly, wagyz etmekden, onuň ündewlerini halka ýene bir mertebe şahyrana şekilde ýatlamakdan ybaratdyr.

Aytgan Maktymkuly bay menen biyge,
Zetimdi zylatyp, zarlyga tiyme,
Hakykaty aytyp, sozdi durys soyle,
Halys insan bolsaň, para almastan.

(Mazmuny: Magtymguly aydan bay bilen bege,
Yetimi aglatma, garyba degme,
Hakykaty aydyp, mydam dogry sozle,
Eger ynasn bolsaň para almazdan.)

Mahlasý, gargalpak nusgawy we soňky döwürlerde ýaşan, ýaşap gelýän şahyrlarynyň hemmesi-de Magtymgulyny diňe bir çeper söz babatdaky halypalary däl, eýsem şonuň bilen bir hatarda, ähli döwürleriň mugallymy, terbiýe taglymatçysy, adamyň in bir ýakyn geňeşdary höküminde-de goz önünre getirýär. K.Kurambaýewiň pikirine görä, garagalpak şahyrlarynyň Magtymgula bagyşlap goşgy ýazmadygy ýok¹. Eger şahyra öýkünme äheňinde ýazylan goşgulary-da hasaba alsaň, onda Magtymguly tematikasyndan şygrylar garagalpak poeziýasynyň ideýa-mazmun, çeperçilik düşüňjeleri bilen bagly uly bir ulgamyny emele getirerdi.

Magtymgula bagyşlap ýa-da onuň usullaryna öýkünip goşgy ýazanlaryň, şahyryň döredijiligini çynlakaý öwrenýänleriň biri Özbegistanyň hem-de Garagalpagystanyň halk şahyry, Berdak adyndaky respublikan baýragynyň eyesi, Özbegistanyň Gahrymany Ybraýym Ýusubowdyr. Professor K.Kurambaýew onuň “Garagalpagystan Magtymgulynyň ikinji watanydyr”,

¹ K.Kurambaýew. Magtymguly ylham cesmesi. Toşketnt, 2012

“Dala Orfeýi”, “Şahyrlar danyşmeni Magtymguly” ýaly düýpli, uly göwrümlü makalalaryna nazar aýlaýar¹. Ol makalalar bolsa Y.Ýusubowyň Magtymgulynyň ömrüne, döredijiligine, ýaşayan zamanynyň sosial-syýasy ýagdaýlaryna düýpli düşünýändigine şaýatlyk edýär. Hut şonuň üçinem ol türkmeniň bu beýik şahsyýetiniň çeperçilik dessurlaryny-da oz doredijiliginde diýseň göwnejaý işledip özleşdirdi we ösdürdi. Munuň şeýledigini şahyryň “Näme sen?” (“Magtymgula”) diýen goşgusynyň sinňitli derňewi bilen subut edilyar².

Goşgy Magtymgulynyň “Näme sen?” diýen goşgusyna meňzedilip ýazylypdyr. Magtymguly goşgusynda şolar ýaly sowallar bilen Hudaýa yuzlenyar we onuň kimdigine, nämedine, nähilidigine, daşky sypatyna hem-de içki dünýäsine düşünmek isleýär. Şeýdibem ol käbir sopusylyk akymalaryndaky çalymdaş pikirlere ses goşýar. Y.Ýusubow tebigat böleklerine, hyýaly we anyk durmuş düşünjelerini çeper janlandyryp, “Sen şolaryň haýsy birisň?” diýip, türkmeniň belent mertebeli pähimadaryna, döredijiligi şol sowallara barabar derejede lowurdap duran şahyran-Magtymgula yuzlenyar. Bu usul oran ygtybarly usul bolupdyr, Y.Ýusubow şonuň üsti bilen Magtymgulyny pygamber, yagşyzada, perişde kimin uly basgançaklara göterip keramatlaşdyrýar.

“Magtymguly- ylham çeşmesi”³ diýen kitapdaky “Magtymgula köňül beren şahyr” diýen bölümde häzirkî zaman garagapok edebiýatynda iň öndürijilikli işleýän Abylkasym Öteýbergenowyň Magtymguly bilen baglanyşykly ýazan eserleriniň üstünde durulýar. Bu şahyr diňe şireli poeziýasy bilen däl, şowly kyssa eserleri bilenem garagapok okyjylarynyň söýgüsini gazandy. Ol hakyky nesihatçy şahyr hökmünde tanalýar. Ynha, döredijiliginiň şu ugry ony, Magtymguly ideýalaryny garagapok halkynyň milli gylyk-häsiýetine görä ösdürýän, dowam etdirýän, söz ussady şekilinde görkezýär. Onuň “Ýagşy”, “Bolmaz”, “Meňzär”, “Görün”, “Näme sen?”, “Bir günem bolmasa dirilik gowy”. “biliner”, “Ötüp baradyr” ýaly örän köp şygryrlary gos-

¹ K.Kurambaýew. Magtymguly ylham cesmesi. Toşketnt, 2012, 230-sah.

² K.Kurambaýew. Magtymguly ylham cesmesi. Toşketnt, 2012, 120-sah.

³ Şol ýerde

göni Magtymgulynyň şol atlardaky goşgularynyň täsirleriniň netijesinde döredilipdir. K.Kurambaýew Magtymgulyda ynsanyň gylyk-hasiyetleri, yslam, din-adat terbiýeleriniň gürrüni umumy aspektlerde edilýän bolsa, A. Ötepbergenowyň şygrylarynda ýaşap ýören anyk şahsyýetlere, görnüp duran tebigat hadysalaryna, durmuşyň güberdip görkezýän meselelerine köpräk üns berilyandigini enceme degerli mysallar mysallar arkaly subutlandyryar¹.

A.Ötepbergenow garaglapak edebiýatynda Magtymgulynyň anyk duýarlykly, janly çeper keşbini döretmäge çynlakaý ýapyşan şahyrdyr. Onuň “Allaňy unutma”, “Allanyň-da hasaby bar” diýen poemalarynda Magtymguly adalat ugrunda göreşiji, watanyny, halkyny, janyndan-da ileri tutýan şahsyýet hokmunde suratlanyrylyar. Turkmen akyldary nirede, nahili sahna wakasynda görünse-de, özüni ýurduň ak ýürekli, sada hem mysapyr halkyndan aýry tutmaýar. Bu xakynda biz soňky bölümde aýratyn durup geçeris.

Garaglapak şahyry Magtymgulyny alada goýýan, oňa ylham berýän we özüniň begenç-gynanjyna şarik edýän, ony ýaşadýan zat-Halky. Galan zatlar: nebsewurluk, men-menlik, şöhratparazlyk, tekep-birlik, baylyk, cin-dereje, wezipe manyda, şahyry asla gyzyklandyr mady- diyip, oz poemalarynda şahyrana terizde, okyjysynyň göwnünden turarlyk, gulagyna ýakarlyk aňyna guýarlyk rewüşlerde teswirleýär. Bu ýagdaýlar garşylykly wakalarda suratlandyrlýanlygy sebäpli, Magtymgulynyň keşbinde okyjynyň ýadynada oňat galýar diýlip, alymyň işinde ýörite belleniýär.

Filologiýa ylymlarynyň doktory K.Kurabaýewiň “Terjime we terjimeçiniň jogapkärçiligi”, “Magtymguly-ylham çeşmesi” ýaly Magtymgulynyň goşgularynyň özbek we garaglapak dillerine edilen terjime nusgalary hakynda pikir ýöredilýär. Alymyň aýtmagyna görä, Özbegistanda Magtymgulynyň şygryýetinden terjime etmäge synanşyklar az däl. Emma henize bu güne çenli şahyr, ýazyjy, edebiýaty öwreniji alym Jumanyýaz Şarypowyň terjimeleri ýaly şeýle kämil terjimelere gabat gelenok. Hut şeýle bolansoň, Magtymgulynyň goşgulary onuň terjimesinde telim gezek köp nusgalarda cap edilip, özbek okyjylaryna yetirildi.

¹ K.Kurambaýew. Magtymguly ylham cesmesi. Toşketnt, 2012

Garagalpak diline edilen terjimeleriň içinde Y.Ýusubowyň terjimelerini K.Kurambaýew şowly çykan terjimeler hasaplaýar¹. Yogsam bolmasa, Magtymgulyňyň goşgulary Y.Ýusubowdan, U.Pirjanowdan ozal A.Dabylow, J.Aymurzayew, B.Gayypnazarow, B.Ysmayylow, Z.Seyitnazarow, G.Yesemuratow, U.Hojanyyazow, D.Aymuratow, K.Dusanow yaly garagalpak şahyrlarynyň terjimesinde 1959-njy yylda kitap hem bolup cykarylypdyr. Edebiýatçy bu meselä Magtymgulyňyň 1984-nji ýyldaky garagalpakça neşiri boýunça göz aýlaýar. Her halda, K.Kurambaýew J.Şarypowyň-da, Y.Ýusubowyň-da, U.Pirjanowyň-da terjimeleriniň göwnemakul taraplary bilen birlikde, asyl nusga laýyk gelmeýän, çeperçilik we millilik babatlarda şindi gowşak taraplaryny-da oran ıgın yzarlayar. Ceper terjime-sungat diýlip atlandyrylýan ruhy baýlyklarymyzyň iň bir kyn, düýpli oýlanşyklylygy talap edýän görnüşi. Onda terjime edilýän şahyrlaryň degişli bolup durýan halkynyň milliligi hökmän saklanaýamaly, şol bir wagtyň özünde ol terjime edýän şahsyýetiň degişli bolup durýan milletiniň-de ruhyna ýakynlaşdyrylmaly. Bu iki talaby bitewileşdirmek her bir zehine şeýle bir eýgerdip barýan zat däl. Şonuň üçinem edebiyatçy terjimeçileriň bu işe örän jogapkärli çemeleşmelidiklerini gaytalap-gaytalap nygtap gidýär, şeýle nygtaw şübhesiz ýerliklidir.

“Terjime we terjimeçiniň jogapkärçiligi” diýen kitabyna ýazan sözbäşsynda akademik B.Nazarow Garaşsyzlyk ýyllarynda terjime sungaty bilen bagly ylmy degşirmeleriň bolmandygyny belläp, aslyýetinde bu meseläniň asla könelmeýän umumy halk ähmiýetli möhüm meseledigini tekrarlapdyr. Şeýle nukdaýnazardan professor K.Kurambaýewiň bu ugra dahylly makalalar toplumynyň özbaşdak kitap görnüşinde neşir edilmegini “problemanyň täzeden janlanmagynyň buşlukçysy” diýlip häsiýetlendirilipdir. Yeri gelende aýtsak, edebiyaty öwreniş ylmynyň uly bir şahasy bolan terjimeşynaslygyň ýagdaýy bizde hem dile alarlyk dal. Ony bolekle-bucekle makalalarda yatlap yorman, yzgiderli, kompleksleýin şekilde işlemek gerek. Şeýle edilse, ol işleriň talyplar, edebiyat mugallymlary, edebiyat gadyr goyyan halkymyz ucin bahbitli boljakdygy gürrüňsizdir. Şu jümleden, türkmen edebiyatynyň dosty,

¹ K.Kurambaýew. Magtymguly ylham cesmesi. Toşketnt, 2012

Magtymgulyny yhlyasly öwreniji K.Kurambaýewiň bu işleri biziň türkmen milli ylmymyz ucin-de gorelde alarlykdyr.

Professor Kerimbaý Kurambaýewiň ýokarda ady getirilen “Magtymguly-ylxam çeşmesi” atly özbek dilinde neşir edilen kitabyny XX asyr türkmen şaxyry, terjimeçi, filologiýa ylymlarynyň doktory professor Axmet Mämmedow 2013-nji ýylda Aşgabatda “Ylym” neşiriýatynda capdan cykardy. Kitaba Axmet Mämmedowyň¹ özi sözbaşy ýazypdyr. Onuň sözbaşy pikirinde Kerimbaý Kurambaýewiň türkmen-garagalpak edebi baglanyşyklaryny xäzirki Garaşsyzlyk döwürde ylmy esasyda örenmegini xas ygtybarly iş xasaplapdyr. Oňa özüniň gözgaraýyşlaryny bildiripdir.

Magtymgulyşynas K.Kurambaýewiň türkmen edebi mirasyna goýýan caksiz hormaty hem-de oňa bagyşlap döreden işleriniň ylmylygy, türkmen şaxyrynyň edebi mirasynyň Garagalpagystan ilinde öwrenilişi, okyjalar tarapyndan eserleriniň oňat gorlup okalmagy xakynda aydan pikirleri xas ygtybarlydyr.

Şeýle xem professor Kerimbaý Kurambaýew Aşgabatda türkmen dilinde capdan cykyan “Miras” ylmy-populyar jurnalda “Dowrebap temalar we şahyrana ussatlyk” atly ylmy makalasyny-da okyjylara xodurleyar. Makalada XX asyr garagalpak edebiýatynyň wekilleri, A.Musaýewiň, A.Dabylowyň. S.Nurmбетowyň we Y.Yusubowyň döredijiliginde ýüzüni görkezen Magtymguly temasy garaşsyzlyk ýyllarynda has-da rowaclanandygyny, Magtymgula öýkünme görnüşinde ýazylan toplum häsiýetli gogularyň peýda bolup ugrandygyny² bellap gecyar.

Professor özüniň makalasyna “”Men şahyr” diýýänleriň hemmesi diýen ýaly Magtymgulynyň döredijiligine meňzedip, ýa-da şonuň ideýalaryna laýyklyk eser döretmäge diýseň höwesek. Biz bu pikiri delillendirmek ucin garagalpak şygryýetinden islendigiçe mysal getirip bileris. Emma bhir makalanyň çäginde olaryň hemmesi dogrusynda gürrüň etmegiň mümkinçiliginiň ýokdugyna görä,

¹ Magtymguly Garagalpagystanda. Aşgabat, «Ylym», 2013, 7-sax.

² Kurambaýew K. Döwrebap temalar we şahyrana ussatlyk. // Miras. 2012, № 3

diňe käbir şahyrlaryň döredijiligine göz aýlamak bilen çäklenmekçi bolýarys”¹ –diyip belleyar.

Hakykatdan-da Magtymgula oykunme yazan, bu ugurda doredijiligini “Bäsdeşlik” derejesine ýetiren şahyrlar näçe diýseň bar, ýöne, olaryň ýazan şygrylary çeperçilik taýdan dürli öwüşgünlige eýe. Magtymgulydan täsirlenip galam ýöredýänleriň arasynda adygan, döredijiligiň orta gürpündäki şahyrlarda, şeýle hem şindi ýeterlik tejribe toplamadyk, emma goşgulary ýa-da goşgy toplumlary metbugat sahypalarynda yygy-ýygydan görünýän şahyrlarda bar. Olardaky umumy bir maksat-Magtymgulyny beýgeltmek, onuň şygrylarynyň ýokary ussatlyk derejesine tabynlyk, halklaryň we edebiýatlaryň dostlugyny gadýrlamak ideýalary bizi aýratyn gyzyklandyrýar. Ol uly şahyrmý, orta tapdakymy ya owrenje - tapawudy yok, eger ol Magtymguly temasyna yhlasly ýapyşyp ýa-da onuň eserlerinden täsirlenip oňat göz eglenerlik goşgulary ýazan bolsa, biz şolar ýaly eserleri-de nazarmyzdan düşürmezlige çalyşdyk. Kemciliklerine garan-da utuşly taraplaryny giňräk görkezmäge, anyklap aýtsak, bahbitli taraplaryna koprak uns berdik² – diyip belleyar.

Garagalpak edebiyatynda T.Jumamyratow, Z.Aymyrzayew, Y.Yusubow, K.Rahmanow, U.Oirjanow, A.Asjnyyazow, S.Pirjanow, A.Otepbergenow, K.Kerimow, T.Sersenbaýew, B.Seýtaýew we beýleki şahyrlaryň liriki döredijiliginde Magtymgulynyň keşbi, onuň şygyrýetinden täsirlenme acyk göze ilýär. Mysal üçin, T.Jumamuratowyň “Türkmeniň”, T.Kabulowyň “Magtymgula murajat”, J.Yzbaskanowyň “Bolmasa”, U.Pirjanowyň “Magtymgulynyň dilinden”, A.Ajnyýazowyň “Bolar”, S.Pirjanowyň “Bolmaz”, A.Ötepbergenowyň “Bilgenge”, “Ýagşy”, “Bolarmy?”, “Name sen?”, goşgularynda we “Allany unutma” hem-de “Allanyň hem hasaby bar” poemalarynda we beýleki şahyrana eserlerinde Magtymgulynyň döredijilik äheňleri, ideýalary täze wakalar bilen utgaşdyrylyp suratlandyrylýar. Bu, öz nobatynda, şahyryň edebi mirasynyň olmez-ýitmezdiginiň, kitaphon we dörediji adamlar, tutuş halkymyz üçin çuň many-mazmun çeşmesi bolup durýandygynyň alamatydyr. Şygrylaryň täze zaman bilen utgaşykly ýazylmagy,

¹ Kurambayew K. Döwrebap temalar we şahyrana ussatlyk. // Miras. 2012, № 3

² Kurambayew K. Döwrebap temalar we şahyrana ussatlyk. // Miras. 2012, № 3. 58-nzi sax.

bir tarapdan, okujynyň ýüregine keýpihonlyk bagyşlasa, ikinji tarapdan, Magtymgulynyň mirasynyň bakylyk bilen bagry badaşan, şygryýetdigine şaýatlyk edýär.

Magtymgula öýkünmek şeklinde ýazylan käbir şygrylarda “öňki şura” döwrüniň adaltsyzylyklary ýazgarylýsa, käbirlerinde Aral deňziniň takdyry, heläkçiligi bilen bagly durmuş meseleleri gozgalýar. Başga bir toplumlarda bolsa, şu günki durmuşymyza has golaý bolan ahlak meselesi barada pikir yoredilyar.

U.Pirjanowyň “Magtymgulynyň dilinden” diýen goşgusy şeýle eserleriniň biridir. Temanyň saýlanyp alnyşy we dar görnüşi jähitden ol Magtymgulynyň “Başlady” kysmy goşgularyny ýatladýar emma, olaryň parhly taraplary-da yok däl. Magtymgulynyň XVIII gabahatlarynyň jebrini çekendigi, adalatsyzylyklara närazylyk bildirip goşgular ýazandygy hemmelere mälim. U.Pirjanowyň goşgusyndaky tamkyd naýzasy diýdimzorluk döwrüniň kemçiliklerini paş etmeklige gönükdirlendir. Iki goşguda hem peýdalanylýan tankyd serişdesi bir, emma onuň nazarynda duran zat welin, başga. U.Pirjanowyň goşgusyndaky aşakdaky bentler gündelik durmuşda duş gelip biläýjek, ýaramaz hadysalaryň üstünden düşýär:

Gileň syrgyýarlar auyz žalasy,
Dacada, kurortda pinhan tabysyp,
Ga atakka, ga hemelge talasyp,
Yelge yersi kylyk yete baslady.

(Mazmuny: betpaller mydama dodaklaryny ýalaşyp, daçada, dynç alyş ýerlerinde gizlin duşuşyp, kä şöhrata kowalaşyp, käte bolsa mekirlige ýüz urup, ile geň-taň işler edip başlady)

Ya-da:

Betke tutup appak menen pahtany,
Toz-toz yetip auyl menen kalany,
Soňunda puş bolup sürgen дәurany,
Oz abrayyn ozi toke baslady¹

¹ «Erkin Karakalpakstan», 1990, 3-nzi mart

(Mazmuny: Kynçylyk bilen ýetişdirp ap-ak pagtany, garym-gatym oba bilen galany, soňunda puç bolup süren döwrany, öz abraýyny özi döke başlady)

“Döke başlady” diýen goşgusynda Magtymguly XVIII asyryň ýagdaýlaryny şeýle beýan edýär:

Gomuldi deryalar, yykyldy daglar,
Ýetimler göz ýaşyn döke başlady.
Orramsydan bolan haramhor begler,
Ýurdy bir ýanyndan ýyka başlady ¹.

U.Pirjanowyň şol goşga öýkenip ýazan goşgusyň “Magtymgulyň dilinden...” diýip atlandyrmagy ýöne ýere däl. Ol öz döwriň nasazlyklaryna Magtymgulyň şahyranalygy nukdaýnazardan garaýar. Olary öz paýhasyna kybapdaş edip, şahsy dünýägaraýşyna, doredijilik mümkindiliklerine uýgunlaşdyrýar, täzeçe teswirler arkaly döwrebaplaşdyrýar. Şeýle özboluşly goşgynyň her bendinde görünýär. Eger Magtymguly halkyň başyna düşen külpetleriniň gözbaşy ýurdy weýrana dönderen adalatsyz jemgyýetiň emeldarlarydyr diýip düşündirse, U.Pirjanow şygrynda öňki döwürde halky kynçylyklara sezewar eden birtopar, gedem, wezipeparaz, nadan kişiler diýip hasaplaýar. Şahyryň tekrarlanmaly özboluşlylygy hem hut şunda, ýagny Magtymgulyň peýdalanan şekilini, öňe süren pikir garaýşyny, sada dilde aýtsak, edebi “galybyny” täze zamana laýyklaşdyryp ulanýanlygyndadyr. Garagalpagystanyň halk şahyry Tolbaý Kabulowyň Magtymgulyň doredijiligi bilen utgaşykly garagapak-türkmen edebi gatnaşyklaryny rowaclandyrmakdaky hyzmaty-da yatlanylмага mynasypdyr². Ol hem Magtymgula öýkünip birnäçe goşgular ýazdy. Onuň “Magtymgula murajat” goşgusy häzirki zaman garagapak şygryýetinde Magtymgulyň görüm-göreldesiniň doredijilikli dowam edýändigine anyk bir mysaldyr. Magtymgula meňzedilip, şoňa ugurdaş lykda ýazylan bu goşguda hem durmuşymyz üçin möhüm bolan ahlak meseleleri dile alynýar. Şahyr durmuşa dahylly birtopar sowallara Magtymgula aralanyp jogap agtarýar. Birnäçe öň asyr ýaşap geçen şahyryň goşgularynda gozgalan ynsanperwerçilik sypatlaryň şu günki gün üçin

¹ Magtymguly Aşgabat, «Türkmenistan», 1 t. 1983, 171-nji sah.

² Kurambaýew K. Döwrebap temalar we şahyryna ussatlyk. // Miras. 2012, №3 58-nji sah.

hem häsiýetlidigini, Magtymgulynyň geljegi welililik bilen göz öňünde tutup bilen, ýiti parasatly şahyr bolandygyny täze ahlak düşüňjelerine ýugrup orta atýar. Tolubaý Kabulowyň “Magtymgula murajat” atly goşgusynyň U. Pirjanowyň “Magtymgulynyň dilinden” diýen şygryndan tapawutly tarapy, onuň öwüt-nesihat hasiyetli undewlere koprak agram beryanligindedir. Ol Magtymgulynyň şygrylaryndaky taglym ýordumlaryny öz döwrüniň ahlak taraplary bilen baglamaga we şeýle ýol arkaly goşguda döwrüň şu günki yzuni görkezmäge çalyşýar, ondaky pikirleriň terbiýeçilik ähmiýetine aýratyn üns beryar:

Maktumkuly, makul gäpdir aýtkanyň,
Jigit-jigit ýemes ýoşy bolmasa.
Kim bileđi, atka aýyl batkanyň,
Saurysyn syypalar dosty bolmasa.

(Mazmuny: Magtymguly makul gepdir aýdanyň, ýigit-ýigit dälđir, joşy bolmasa. Kim bilipdir nebse tutuş batanny, arkasyny tutar dosty bolmasa)

Ya-da:

“Dostuň-da dosty bar” diygen danalar,
Bu sozdi har kanday insan tan alar,
Dünýanyň keňligi bir pul sanalar,
Keuil kapylygyrdyň hoşy bolmasa¹

(Mazmuny: Danalar “Dostuň-da dosty bar” diyipdirler, muny ahli ynsan ykrar edýär, dünýäniň giňligi bir pul saýylyýar, köňül sandygynyň hoşy bolmasa)

Deňeşdirip görmegiňiz üçin Magtymgulynyň “Bolmasa” goşgular toplumyndan birnace myssalar getirýaris:

Kysmatyn hak bilen ryzkyn azlamaz,
Soz bilenler bilen, sozun gizlemez.
Köňül joşa gelmez, til hem sözlemez,
Her ýürekde yşkdan köz hem bolmasa²

Ya-da:

Magtymguly, bildiň, mundag zamandyr,

¹ Kabulow T. Taňlamaly kosyklary. Nökis, «Karakalpakstan», 2009. 240-nzy sax.

² Magtymguly Aşgabat, «Türkmenistan», 1 t. 1983, 171-nzi sax

Hälä sudy bolsa, soňra zyýandyr,
Är ýigidiň içi doly armandyr,
Gara goz ince bil yary bolmasa¹.

Magtymguly şeýle-de terzli goşgy baş sany.Oloar birmeňzeşiräk bolsalar-da,ündeýän pikir gerimleri giň,benan ediş ussullary-da başgaça. Emma goşgulardaky şahyrana ahlak- öwüşgüni taglymy garaýyşlaryň umumylygy olary bir sapaga düzýär.Şahyryň şu zeýilli özboluşlylygy, durmuş öwüt-undewleri T.Kabulowyň ylhamyny joşdurypdyr.Onuň goşgusynda Magtymgulynyň “Bolmasa” goşgularynyň tas barsynyň diýen ýaly täsiri görünýär.Şol bir wagtyň özünde, “Magtymgula murajat” akyldaryň “Bolmasalaryndan” belli-kulli tapawutlanyar.Mertlik. dostanalyk, wada ygrarlylyk, hyýanatçylygy ret etmek we başga-da birnace ahlaky dap- dessurlar mynasybetli, ol ya beyleki bir yagday tassyklamak ya inkar etmek payhaslary Magtymgulyda ýeterlik hyjuwa eýlenen.T.Kabulow şeýle ugurdaş pikirlere özüçe çemeleşýär, olary şu gün bilen ykjam baglanyşdyrýar.

Hazir zaman garezsizlik zamany,
Hemmäniň kökiregi tanyr namany,
Kim bileli keuildegi nalany,
Zibanga ses berer sazy bolmasa²

(Mazmuny:Häzir garaşsyzlyk zamany, hemmäniň kökregi bilýär namany.
Kim biler ki, köňüldäki nalany, zybana ses berer sazy bolmasa).

T.Kabylow goşgusynda azatlygy, erkinligi taryplaýar.Magtymgulynyň öz döwründe amala aşmadyk umyt- arzuwlarynyň indi ýol aljakdygyna bil baglayar:

Sen sözler zýtkansaň aldtňdy bolžap,
Bizge nesip yetip turganday sol uak,
Araldyň därtine dangyn bir jol tap,
Köldiň kuty kaşar gazy bolmasa.

¹ Magtymguly Aşgabat, «Türkmenistan», 1 t. 1983, 171-nzi sax

² Kabulow T. Ýeň žaksy namaga žanym sadaga – Nokis, «Karakalpakstan», 2006. 271-nzi sax.

(Sen boljak, geljek zatlary aýdyp gitdiň, bize nesip edip dur seniň arzuwlan döwrüň, Araly derdine bir çäre ýol tapkölçň görki gaçar gazy bolmasa)

Aýdymçylaryň, bagşylaryň we çeper kyssaçylaryň bu goşgyny häzirkî wagtda il içinde aýdýandyklary onuň terbiýeçilikli ähmiýetini äşgär edýän ýagdaýdyr. Bu goşgy garaalpak-turkmen, turkmen- garagalpak edebi gatnaşyklary baradaky kitabyň sahypalaryna goşulan mynasyp goşantdyr.

Häzirkî zaman garagalpak şygryýetinde galamyny uly yhlas bilen işledip gelýän şahyrlaryň ýene biri Eskerbaý Ajynyýazowdyr. Onuň şahyrana mirasynda halk doredijliginiň, garagalpak ýazuwly edebiýatynyň däplerinden, şeýle hem dünýä edebiýatynyň üňlilerinden täsirlenip ýazylan eserlerem az däl. Mysal üçin, onuň durmuşa bolan garaýşynda, gowulary beýgeldip, ýaramazlary ýazgaryp goşgy ýazmakda Magtymgulynyň oňa medetkär bolandygyna E. Ajynyýazowyň käbir şygryrlary şaýatlyk edýär. Şahyryň “Bolar” goşgusy Gündogaryň edebi däplerine, aýratyn-da, Magtymgulynyň nesihat kysymly eserlerine doredijlilikli çemeleş-mäniň bir görnüşidir. Goşguda ýagşylyk bilen ýamanlyk, pespällik bilen men-menlik, dogrycylyk bilen ýalançylyk kimin häsiýetleriň her bir şahsyýete peýdasy we zyýany nukdaýnazardan şahyranalyk bilen görkezilýär:

Adam tanymasa akty-karany,

Mazi kuuys gaude- tiri zan bolar.

Žigit halktan şetde tutsa arany,

“Žalňyz attyň şaňy şykpas”, hor bolar¹.

(Mazmuny: Adam tanamasa agry-garany, madesi dok, gowre-gury jan bolar. Yigit eger halkdan uzse arany” yekäniň hiç çañy çykamaz”- hor bolar).

Bent aňladyş şekli taýdan sada, pikirleri dury, keşbe baý.”Ýalňyz atyň çañy çykamaz, çañy çykasa-da şany çykamaz” diýen atalar sözüniň bendiň mazmunyna uýgunlaşdyrylyp çykarylmagynyň netijesinde, ylalaşykly, arkalaşykly, köpçülik bilen bile bolmak kämilleşmegiň in dogry ýoly hökmünde görkezilýär. Şahyr adam lardaky ýagşy ýaman häsiýetleri deňeşdirip,

¹ Jaslar xauazy. – Nokis, «Karakalpakstan», 1987.

ýagşylygyň baky rüstemligini tekrarlamak usulyny ulanýar. Çapraz duýgulary has-da tasirli bermek maksady bilen labyzly, bir gezek okanda okyjynyň yadynda galyan sagdyn setirlerde yuze cykaryar:

Jagymsyzlar zylapatka şakysa,
Tentek törde şalgaýlaklap žatysa,
Yesli jigit esik bette otyrsa,
Yesik zapsar bolar,zapsar- tor bolar¹

(Mazmuny: Ýakymsyzlar zyýapata çagyrsa, tentek törde aýakýalaňaç ýatsa , aňly ýigit işigiň agzynda otursa , işik aç-yap bolar, ac-yap tor bolar.

Magtymgulyda “Bolar” atly owut-ündew häsiýetli alty goşgy bar. Hemmesem bogun ölçeginde ýazylan.Ýagşylygyň tarapynda durup, ýamanlary yazgarmak, nadanlary naletlemek, kemsidilenleri goldap, husytlary garalamak ýaly çagyryşlar her bir goşgynyň içinden eriş-argac bolup gecyar. Bu iki çetgyraklygyň arasyndaky gapma- garşylyk adaty beýan edilmeyär-de, gocme manyda, çeperçilik äheňlerde, täsirli aýdyňlaşdyrylýar. Magtymgulynyň “Ýat bolar” goşgusynda şeýle berilýär:

Garyp ayak ýalaň, kendir guşakdyr,
Bir märekä barsa burny aşakdyr,
Garyplar at münüp, depse eşekdir,
Döwletliler eşek münse, at bolar²

endiň şekil gurluşy, çeper deňeşdirme usuly, şahyrana keşpler we gelinýän netijeler E.Ajynyýazowyň ýokarda görkezilen bendini ýatladýar. Emma bu bendi E.Ajynyýazow kore- korlik bilen gaytalamayar. Birinjiden, garagalpak şahyrynyň goşgusyndaky durmuş serişdesi täze döwre dahylly, ikinjiden goşgynyň gahrymanlary “garyplar”, “döwletli bihasap baýlar” däl.Olaryň şahyryň zamandaşlary: “ýaranjaňlar”,”törünü bermeýän tentekler” bilen pahimli-parasatly “ýigitler”. Şahyr gylygy biri-birinden beter ýoknasyz kişiler, hoşgylaw we betpäl kişiler dogrusynda gürrüň edilýär. Häzirki zaman adamlaryna bolan gylyk-häsiýetleri oňlamak we ýazgarmakly terzinde eser döretmek üçin E.Ajynyýazow nähilidir bir nusga gerek bolupdyr we şeýle

¹ Jaslar xauazy. – Nokis, «Karakalpakstan», 1987.

² Magtymguly Aşgabat, «Türkmenistan», 1 t. 1983, 178-nzi sax

zerurlyk ony Magtymgulynyň goşgularynda täsirlenmäge iteripdir. Goşgynyň döreýşine şu jähitden garasak, onuň özboluşlylygy has hem göze geliwli bolýar.

U. Danýarowyň Magtymgula öýkünip ýazan “Bolar sen”, “Başlady” goşgulary hakynda-da, umuman gowy pikirdedir. Ol iki goşguda hem Magtymgulynyň döredijiligine bolan gyzyklanmasyny ince yurek duygularyny eýläp beýan etmäge çalyşýar. Her bir bentde Magtymgulyny ýatladýan alamatlar gabat gelyar:

Žan dostyň keuline härgiz däk salma,
Mal dostyň bergenin köp dep heş alma,
“Hasly zaman menen otyrma-turma”
Sonda bir ýel süýgen dana bolarsaň¹.

(Mazmuny: jana-jan dostuň köňlüne hiç dag salma, mal dostuň berenin kop gorgup alma, “Asly yaman bilen oturma- turma”, şonda sen il söýer dana bolarsyň).

Şahyryň “žan dostyň joluna koýgyl basyňdy”, “Tuury, hadal bolsun, söýlegen sözüň” ýa-da “Nämärtke it tüsse mütäziň pitpes”, “Däme kylma hasly jaman adamnan”, “Bir-bireuden hurmet kete baslady” yaly setirler terbiyecilikli ähmiýete eýe we olaryň emele getirilmeginde Magtymgulynyň nesihatlarynyň täsiri uly. Emma onuň şu hili jan etmelerine garamazdan, goşgysyny ýokarda ady agzalan şahyryň şygrylarynyň derejesine ýetirip bimändigini welin, aýtmagymyz gerek. Niýet ýagşy, temasy wajyp. Şeýle-de bolsa, onda şahyranalyk kemter, keşpler öz kaddyna ýetirilmeýär. Goşgularyň ikisi-de Magtymgulynyň ol ýa beýleki bir şygrynyň gaýtalanmasy ýaly duýulýar. Ynha oňa bir mysal.

Namartlerge juz sargaytyp karama,
Keuli karalarga hargiz zolama,
Žan dostyňdy ämelsiz dep korlama,
Sonda öziň şyn azamat bolasaň²

(Mazmuny: namartlara yuz tutma, yuzuoi saraltma, gara gowunliler bile ýoldaş bolma, çyn dstuňy hiç horlama, şeýtseň mert ýigit boldugyňdyr).

¹ Kus žoly – poeziya, proza, adebi tanyu toplkm – Nokis, «Karakalpakstan», 1989. 65-nži sax.

² Magtymguly Aşgabat, «Türkmenistan», 1 t. 1983, 66-nži sax

Dogrysý bu bendi täze, özboluşly diýip bahalamak kyn. Magtymguly bu pikirleri mundan tas uc asyr ozal aydypdyr ahyryn.

Tama kylyp, sargatmagyl ýüzüňni

Her namarda haýp eýleme sözüňni¹

(Mazmuny:tama edip, ýüzüňni saraldyp, her namarda sözüňni zaýalap yorme)

Şu goşgynyň soňragyndan ýene bir bölek okap göreliň:

Köňli gara bilen bolmaňlar ülpet

Yokar andan durli-durli kesapat.

(Mazmuny: gara ýürek betpäl bilen ülpet (ýoldaş,dost) bolmaň, ondan her hili zyýan yeter.

Şunuň ýaly gönümel meňzeşligi täsirlenme diýmek bolar, ol Magtymgulynyň pikirlerine häki bir ýüzleý çemeleşmekden başga hiç zat dälidir. Munuň üstüne, bendiň dördünji: “Sonda özüň şyn adamzat bolarsaň” diýen setiri Berdagyň şu aşakdaky:

Syýlasaň garyp-zetimdi,

Şyn azamat boladursyň²

(Mazmuny: garyp- ýetimi sylasaň , şonda mert bolarsyň) setirlerini-de ýadyňa salýar.

Goşgulardaky “Dym orynsyz söz aýtmagyl heş uakta”, “Dostyňdy orynly, syrtyňnan makta” ya-da “Aulak bolyň doslar, žaman kyýaldan, “Mart penen katnassaň bolar agaýyn” zeýilli habar şekilli setirleri hakyky zehiniň önümidýmek çetin. Şahyrana keşbe çolanmadyk beýle “ýalaňa” goşgular okyja lezzet bermeyar, ony hyjuwlandyrmayar.

Şeýlelikde, Garaşsyzlyk döwürde türkmen-garagalpak edebi gatnaşyklarynda Magtymgulynyň eserleri uly orun tutýandygyny professor K.Kurambaýew ylmy esasda örän oňat derňew alyp barýar. Awtor makalasynyň soňunda şeýleräk netijä gelýär: “Edebiýat wekillerimiz şeýle temalara jogapkärçilikli çemeleşseler, Magtymgula eyermekde her bir galam eyesi oz mümkinçiligi we zehinli derejesinde şahyry Garagalpagystanda wagyz

¹ Magtymguly Aşgabat, «Türkmenistan», 1 t. 1983, 202-nzi sax

² Berdak. Taňlamaly şygarmalary – Nokis, «Karakalpakstan», 1987. 87-nzi sax.

etmekde, diňe bir mowzugyň möhümdigine üns bermän türkmeniň beýik şahyrynyň çeperçilik ussatlyk tejribesine-de gol ýapsalar milli şygryýetimiz mundan beylägem kuwwatlanardy, kämilleşerdi. Häzirki garaglpak şygryýetinde bu işe hötde gelip biljek awtorlar azlyk etmeýär”¹. Xakykatynda-da alymyň aýdyşy ýaly Garaşsyzlyk döwürde türkmen-garaglpak edebi baglanyşyklarynda Magtymgulynyň şygrylarynyň uly äxmiýeti bar. Şeýle edebi xyzmatdaşlyk häzirki Garaşsyzlyk döwürde türkmen we garaglpak xalklarynyň dost-doganlygyny, olaryň edebiýatynyň biri-birine xas golaýlaşmagyna uly goşant bolandygy xemmämize mälim. Edebi gatnaşyklaryň köpdürliligine giň mümkindilik dorettdi.

¹ Kurambaýew K. Döwrebap temalar we şahyranas ussatlyk. // Miras. 2012, № 3. 58-nji sax.

II BAP. P.Allambergenowanyň ylmy işinde Magtymgulynyň edebi däpleri we garagalpak şahyrlary döredijiliginiň öwrenilişi

Türkmen milleti, türki halklaryň we türk dünýäsiniň in gadymy agzalarynyň biri, hat-da onuň köki hem gönezligidir diýsek-de ote gecdigimiz bolmaz. Hut şonuň üçin hem türkmen edebiýatyny we onuň beýik hem görnükli wekili Magtymguly Pyragynyň döredijiligini, umumy-türk edebiyaty bilen birlikde, hatda bütün Gündogar edebiyatynyň çygrynda ele alyp öwrenmelidiris. Biz munuň şeýledigini beýik şahyryň ölmez-yitmez diwanynda-da goryaris. Magtymgulynyň eserinde umumy-türk edebiýatynyň, ylaýta-da Yusup Balasagunlynyň “Kutatgu-Biligi” (11-nji ýüzýyl), Ahmat Ýasawynyň “Diwany Hikmeti” (12-nji ýüzý.), Rabguziniň “Kysasol-Enbiyasy” (14-nji yuzy.), şonuň yaly-da Emadeddin Nesiminiň, Alyşir Nowaýynyň, Muhammed Fuzulynyň we başgalaryň täsirini we yzyny görýäris. Bulardan başga-da şahyryň bütün arap we pars dillerinde yazylan edebiyat bilen-de doly tanyşdygy bellidir. Şonuň üçinem, Magtymgulynyň many-mazmuna doly poeziýasy özünden soňky türki xalklaryň şaxyrlarynyň ünsüni özüne çekipdir. Aýratyn xem XIX asyr garagalpak şaxyrlary Künxoja, Ajiniýaz, Berdak, Öteş we başgalar Magtymgulynyň edebi däplerini dowam edip, ony özleriniň ýaşan zamanynda şol däpleri ösdüripdir. Garagalpak şaxyrlary Magtymgulynyň şygryrlarynyň ideya-mazmunyna, tematikasyna ýakyn bolan eserlerini döredipdirler. Şonuň üçin garagalpak edebiýatşynaslyk ylmynda Magtymgulynyň garagalpak şaxyrlaryna ýetiren edebi täsirleri, olaryň döredijiligindaki tipologik xadysalar meseleleri giňişleýin öwrenilip gelinýär. Mysal üçin garagalpak edebiýaty öwreniş ylmynda hem bu meseläniň dürli taraplaryna N. Döwkarayew, M. Nurmammedow, I. Sagitow, S. Ahmetow, K. Maksetow, K. Sultanow, A. Pahratdinow, K. Mämbetow, K. Baynyyazow, K. Kurambayew, B. Guranbayew we beýleki edebiýatçylaryň işlerinde azu-köp derejede deglip gecilyär. Şularyň arasynda filologiýa ylymlarynyň kandidaty Patima Allambergenowa “XIX asyr garagalpak edebiýatynda Magtymgulynyň edebi dapleri” diýen temada 1999-njy ýylda kandidatlyk ylmy barlag işini gorady.

Işde Magtymgulynyň edebi dăpleriniň XIX asyr garaglpak şaxyrlary K nxoja, Ajini yaz, Berdak,  teş we be leki klassyklaryň d redijiligine t siri meselesini acyp beryar.

P.Allambergenowanyň bu ylmy barlag işi giriř, netije we pe dalanylan edebi atlaryň sanawyndan bařga esasy    bapdan ybarat, bolup, ol baplar deęiřli b l mlere b l nipdir. Iřiň giriř b l minde temanyň derwa yslygy, maksat we wezipeleri,  wreniliř  agda y, t zeligi, metod we metodologiya barasynda lurup gecilyar.

Iřiň birinji baby “XIX asyr garaglpak edebi atynda Magtymgulynyň ideya-tematik d pleriniň dowam etdiriliři” di lip atlandyryly ar. Onda XIX asyr garaglpak şaxyrlarynyň Magtymgulynyň d redijiligine bolan gara yřlary, olaryň poezi asynda Magtymgulynyň edebi d pleriniň  sd riliři iki xalkyň şaxyrlarynyň gořgularyny de eřdirmek arkaly a yp ber  ar. Netijede, K nxojanyaň, Ajini azyň, Berdagyň,  teş we bařga-da şaxyrlaryň gořgularynda Magtymgulynyň d reden edebi kontsepts alarynyň dowam etdiriliři, olaryň gořgularyny analiz etmek arkaly gi iřle in  wrenily ar.

P.Allambergenowanyň bellemegine g r  Magtymgulynyň ide a-tematik gořgulary bilen garaglpak şaxyrlarynyň poezi asynyň biri-birine me zeř, gaty yakyn bolmagyna sebap bolan  agda , olaryň birme zeř sy asy-ykdysady jemgy etde  ařamaklary, olaryň g n-g zeranyň biri-birine kybapdař bolmagydyr diyip belleyar¹.

Iřiň ikinji baby “Magtymgulynyň edebi d pleriniň XIX asyr garaglpak şaxyrlary tarapyndan  sd riliři” di lip atlandyrylyp, onda Magtymgulynyň  eper forma babatynda d reden edebi g r  řleriniň garaglpak şaxyrlary tarapyndan  sd riliři we olaryň  z  ařan zamanasyna xyzmat etdiriři meseleleri gi iřle in analiz edily ar.

¹ Allambergenowa P. Traditsii Maktumkuli w karakalpakskoy literature (Na materiale karakalpakskoy literatury XIX weka). Nukus, 1999. 10-bet.

Xakykatynda-da P.Allambergenowanyň belleýşi ýaly Magtymguly diňe bir türkmen xalky üçin däl, eýsem türki xalklar, şonuň içinde garaglpak xalky üçin iň eziz görülyän şaxyrdyr. Onuň goşgularyny garaglpak şaxyrlarydyr, bagşylary aýdym edip xalk arasynda aýdyp gelýärler. Şaxyryň şygrylaryny garaglpak diline terjime edip, okylar kopculigine yetirmekde garaglpak şaxyrlary uly alada edýärler.

Şeýle xem häzirki garaglpak edebiýatşynaslyk ylmynda Magtymgulynyň garaglpak edebiýatyna ýetiren edebi täsirleri meselesini giňişleýin, bu günki günün ylmy nukdaý nazaryndan owrenmeklik esasy wezipe edilip goylandygyny-da P.Allambergenowa örän dogry belläp geçýär. Şonuň üçinem, garaglpak edebiýatşynaslyk ylmynda şaxyryň edebi gatnaşyklardaky orny meselesini anyklamak üçin bu ylmy barlag işiň temasy hökmünde ýaş doktorantlara, ylmy barlagcylara berlip durandygyny yatlap gecyar. Meselem, häzirki wagtda Nökis pedagogik institutynda ýaş ylmy barlagçy Feruza Saipowa “Magtymgulynyň terjimleri” atly doktorlyk işi temasynyň üstünde nice yyllardan bari barlag alyp gelyar. Mundan başga-da P.Allambergenowa “Magtymgulynyň döredijiligi Garaglpak edebiyatyny öwreniş ylmynda” atly ylmy makalasynda xem türkmen-garaglpak edebi baglanyşyklarynyň bu günki we geçen taryxy xakynda giňişleýin pikir ýöredýär. Awtor öz makalasynda Magtymgulynyň şygrylarynyň edebi baglanyşykda tutýan orny xakynda şeýle ýazýar: “On sekizinji asyr gündogar halklarynyň taryhyny, medeniyetini öwrenmek dogrusynda gürrüň edilende bu meselede türkmen edebiyatynyň beýik klassygi Magtymgulynyň döredijiliginiň aýratyn uly orun eyeleyändigini aytmak gerek. Türkmen alymlarynyň aglabasynyň Magtymgulynyň döredijiligini “türkmenleriň nesihatnama kitaby” diyip atlandyryşlary yaly, şahyryň eserleri, hakykatdan hem, iki yarym asyr gowrak wagtdan bäri türkmen halkynyň milli şahyry sypatynda öwrenilip gelinyär.

Yokary adamkärcilik normalaryny, edep-ekramlylygy, dogry sözluligi, ata Watana hyzmat etmek duýgusyny terbiýelemekde Magtymgulynyň mirasy bicak ähmiýetlidir. Onuň eserleriniň şu hili gymmaty B.A.Garryyew,

S.Garryew, M.Kösäyew, G.O.Caryew, M.Annanepesow, W.Annamuhamedow ýaly tanymal alymlaryň monografiýalarynda, J.Allakow, A.Çylyçdurdyýew ýaly edebiýatçylaryň makalalarynda nygtalyp görkezilýän bolsa, häzirki wagtda bolsa şahyryň döredijiligi doganlyk türk halklaryň edebiyaty öwreniş ylmynda hem yzygiderli öwrenilýär.”¹.

Xas takygyny aýdanymyzda, Magtymgulynyň döredijiligini çuňdan öleşdirmeklige geçen asyryň otuzynjy ýyllaryň ikinji ýarymyndan ymykly girişilip ugraldy. Bu mesele bilen ilkinjileriň hatarynda Y.Ýusupow düýpli gyzyklanyp geldi. Ol “Garagalpagystan Magtymgulynyň ikinji şahyrlyk watanydyr,” “Sähra orfeyi”, “Şahyrlaryň danasy Magtymguly” yaly makalalar yazdy.

Ybrayym Yusupow Özünüň “Şahyrlaryň danasy Magtymguly” atly makalasynda okyjylaryň ünsüni şu aşakdaky meselelere gönükdirýär:

Birinjiden, Ol Magtymgulynyň ömri dogrusynda, onuň ýaşan döwri hakynda özüne cenli aýdylan pikirleri umumylaşdyryp, olary bir sapaga düzýär.

Ikinjiden, her bir şahsyýetiň ýüze cykmagynda hökmany genetiki talantyň bolyandygyny Magtymgulynyň şahyrlyk sungatyna, talantynyň kämilleşmegine zamanasynyň belli şahyry, akyldaryň öz atasy Döwletmämmet Azadynyň ogluna yetiren düýpli täsirleri bilen göwnemakul düşündirdi.

Ucunjiden, şahyryň edebi mirasynyň umumylyk (beyleki türk halklара-da degişlilik – F. A.) tarapy barada gürrüň edip, onuň Hywa, Buhara medreselerinde okandygyny, Gündogaryň beýik klassiklerinden öwrenendigi tekrarlady.

Dördünjiden, Magtymgulynyň türkmen halkynyň milli şahyry, onuň edebiýatynyň sarsmaz gayasy diýlip ykrar edilmegi bilen bagly sowallary anyklaşdyrdy.

Bäşinjiden, Magtymgulynyň eserleriniň halkylygynyň, goňşy halklaryň arasyna ýaýramagynyň sebäpleriniň üstünde ymykly durdy.

Altynjydan, megerem, bu iň ähmiýetlisi bolsa gerek, edebiýatda şahyryň goşgularynyň garagalpak halkynyň arasyndan ýygnaýşyna, onuň sygyrlarynyň

¹ Allambergenowa P. Magtymgulynyň döredijiligi Garagalpak edebiyatyny öwreniş ylmynda. Gündogar Aşgabat, 2000

baksy-jyrawlarynyň dilinde aýdylyşyna, pähimdaryň XIX asyr garagalpak şahyrlaryna görkezen döredijilik görüm- göreldelerine yygjam görnüşde nazar aylady. Şeýlelikde, Y. Ýusupowyň hyzmaty söz bilen gudrat döredip bilyänliginde däl, eýsem, Magtymgulynyň ýaşan jemgyýetiniň taryhy ýagdaýlaryna-da ymykly stilde töwrekleyin seljerip berenligindedir.

Akademik M.Nurmuhammedow bolsa Magtymgulynyň 1960-njy yylda eneden doglan gününüň 225 ýyllyk ýubileýi bilen bagly Aşgabatda gecirilen dabaralara gatnaşdy hem söz sözledi. Alym şonda şahyryň sygyrlarynyň garagalpaklaryň arasyna giňden ýaýrandygyny, onuň Ajiniyaz, Ayapbergen, Abbaz, Sadyk ýaly garagalpak şahyrlarynyň döredijiligine täsir hem kuwwat berendigini turkmen galamdaşlaryna ýatlatdy.

Professor K.Maksetow garagalpak edebiýatynyň doganlyk halklary bilen baglanyşygy meselesine bagyşlanan kitabynda türkmen hem garagalpak edebi gatnaşyklarynyň üstünde düýpli durup, Magtymgulynyň döredijiligine aýratynlykda nazar aýlaýar. Şahyryň eserleriniň bu toprakda ýazmaca hem dil usti bilen – iki hili ugurda ýaýrandygyny, akyldaryň garagalpakca cykan iki ýygyndysyndaky goşgularynyň terjime nusgalarynyň hil ýagdaýlaryny belli derejede degşirip görýär.

Görnukli alym, professor K.Mämbetow garagalpak edebiýatynyň taryhynyň meselelerinden gürrüň edýän ylmy degşirmelerinde, Ajiniyaz hakyndaky yörite kitabynda Magtymgulynyň döredijiliginiň güýji dogrusynda has töwerekleyin pikir yöredýär. Filologiya ylmylarynyň doktory K.Kurambaýewiň işlerinde bolsa, Magtymguly dessurlarynyň XIX asyr garagalpak edebiyatynda Gunhoja, Ajiniyaz, Berdak, Oteşiň döredijiliginde garagalpak halkynyň ruhuna laýyklykda ösdürilendigi nygtalyp görkezilyär. Alymyň Ayapbergen, Abbaz, Sadyk ýaly şahyrlarynyň eserlerindäki mazmun, forma hem ceper stil täzelikleriniň Pyragynyň däpleri bilen baglylygy baradaky söhbetleri aýratyn hem goldarly. Häzirki wagtda respublikamyzyň mekdeplerinde, orta hem ýokary okuw jaýlarynda Magtymgulynyň döredijiligi yörite öwrenilyär. Bu yagdaylar garagalpak edebiyaty öwreniş ylmynda “Hamzanamanyň”, “Abaynamanyň”, “Berdaknamanyň” bardygy ýaly,

“Magtymgulynamanyň-da” ýakyn wagtlarda formalaşjakdygyny öňünden şertlendirýär. Sebäbi, türkmen akyldarlarynyň eserleri garagalpak dilinde kitap bolup, iki gezek ýaýrady. Başda onuň mirasynyň uly bolmadyk bölegi köp sanly garagalpak şahyrlary tarapyndan terjime edildi. Olar: A. Dabylow, J. Aymurzaýew, K. Dosanow, B. Kayypnazarow B. Ysmaylow, G. Esemuratow yörite niyetläp sözbaşy ýazdy. Aýratyn hem A. Dabylowyň ýygynyda ýerleşdirilen terjimeleri türkmen çeşmesine golaýlygy we bicak ceperligi bilen tapawutlandy. Munuň şeýledigi öz wagtynda K. Maksetowyň makalasynda hem belenildi.

G. Esemuratow yörite niyetläp sözbaşy ýazdy. Aýratyn hem A. Dabylowyň ygynyda ýerleşdirilen terjimeleri türkmen çeşmesine golaýlygy we bicak ceperligi bilen tapawutlandy. Munuň şeýledigi öz wagtynda

K. Maksetowyň makalasynda hem belenildi. G. Esemuratowyň terjimelerinde-de şahyryň şahyrana ruhy, milli özboluşlygy aýdyň ýüze cykdy. Mysal ucin: “Nä bilsin?” goşgusyna ýüzlenip göreliň:

Originalynda:

Harazban eline düşse algyr baz,

Ganatdan ayyrar, gadyryn nä bilsin?

Bir copan eline degse bir almaz,

Cakmak daşy eder, gadyryn nä bilsin?

Terjimedede:

Karazban kolyna tusse algyr baz,

Kanattan ayyrar kädin ne bilsin?

Bir shopan kolina tusse bir almaz,

Shahmat tasy eter kadin ne bilsin?

“Cakmak” daşynyň ”shahmat” daşyna öwrülendigine garamazdan, bendiň ikisinde-de şol bir mazmun, şol bir cepercilik üňümler saklanyp galypdyr. Bu tayda diňe fonetik aýratynlyklar duyulýar.

Magtymgulynyň eserleri onuň doglan gününüň 250 ýyllygy bilen baglylykda 1984-nji ýylda ikinji gezek “Magtymguly” diýen at bilen neşir edildi. Ýygynada giren şygrylary Garagalpagystanyň halk şahyry Y.Ýusupow bilen şahyr Pirjanow terjime şygrynda Magtymguly poeziýasyna mahsus bolan cuň filosofik oýlanmalar, gumanistik oýlanmalar-undewler, cepercilik usullary beýanyny tapdy. Dogrusy biz edebiyatcy Kerimbay

K.Kurambaýewiň “Terjimeçiler Magtymgulynyň eserleriniň onuň düýp nusgasyna ýakyn edip, manysyny düşnükli formada garagalpak okyjylaryna yetirmäge çalşypdyrlar”¹ diýen pikirine goşulýarys.

P.Allambergenowa özüniň barlagyň dowamynda şeýle netijä gelýär: « Magtymgulynyň eserleriniň garagalpak diline gecirilmegi türk dünýäsiniň beýik akyldarlarynyň mirasyny halkymyzyň arasynda propogandirlenmäge, türkmen-garagalpak edebi gatnaşyklaryny mundan bu ýana-da guýclendirmäge edebiyatcy alymlarymyzyň mynasyp goşant goşýandyklaryny aňladýar. Maksat şahyryň şygrylaryny ýatdan bilyän adamlardan yene-de ýazyp almakdan, onuň mirasyny has uly möçberlerde terjime edip cykarmakdan ybaratdyr. Şeýle edilse garagalpak edebiyaty öwreniş ylmynyň-da abraýynyň artjakdygyna şübhe bolup bilmez»².

Filologiýa ylymlarynyň kandidaty P.Allambergenowa Magtymgulynyň şygrylarynyň türkmen-garagalpak edebi baglanyşyklaryndaky tutýan orny xakynda irginsiz iş alyp gelýän alyma. Ýurdumyz Garaşsyzlygy gazanandan soň syýasy-medeni ýönelişde täzeleniş emele geldi. Şonuň üçin edebiýatşynaslyk ylmy-da oz barlaglaryny bu günki günün talaplary esasynda täzeçe gözgaraýyşlar nukdaýnazardan barlag etmegi bu günki esasy wezipeleriň biri edip önümize keserdip goýdy. Şonuň üçinem P.Allambergenowa-da özüniň ylmy makalalarynda Magtymgulynyň eserlerini täzeçe gözgaraýyşdan barlag

¹ Kurambayew K. Maktimkuli - ilxam çaşması. Toşkent, 2012, 237-nzi sax.

² Allambergenowa P. Magtymgulynyň döredijiligi Garagalpak edebiyatyny öwreniş ylmynda. Gündogar Aşgabat, 2000

etmeklige synanşyp, ol Magtymgulynyň öňki döwürde öwrenilmän gelinýän dini xäsiýetdäki goşgularyny analizledi we olaryň garaglpak şaxyrlarynyň doredijiligine yetiren edebi tasirini anyklady. Bu meselede Magtymguly we Ajiniýazyň şygrylaryny deňeşdirme usulda barlag etdi.

P.Allambergenowanyň «Ajiniýaz doredijiliginde Magtymgulynyň döpleri» diýip atlandyrylan ylmy makalasy «Garaglpak döwlet uniwersitetiniň ýaş alymlaryň V ylmy-nazary konferensiýasynyň materiallary» atly ýygynyda çap edildi. Bu ygyny 1993-nji ýylda uinwersitet çapxanasynda neşir edilýär.

Makalada Magtymgulynyň didaktik-owut-nesixat goşgularynyň Ajiniýaz doredijiligine ýetiren edebi täsiri, olaryň şygrylarynda ideýa-tematik meňzeşlikler we aýratynlyklar barlag edilýär. Muňa mysal edilip, Magtymgulynyň «Ata meňzär» goşgusy Ajiniýazyň «Meňzär», «Aý älif», «Beri gel» şygrylary bilen deňeşdirilip görkezilýär. Olardan mysal getireliň:

Magtymgulydan:

Eý, ýaranlar ýagşy ýaryň,
Goýny jennet, güle meňzär.
Sozlese durler seciler,
Dilleri bilbile meňzär.

Ajiniyazda:

Şar tärepke közin salyp,
Yar dartinen kuyip-janyp,
Bir soylesken esten tanyp,
Şarapatly jashga meňzer.

Awtor özüniň makalasynda Magtymgulynyň goşgusynda yşky lirikanyň nusgasy xokmunde ayralyk azabynda dert, gaygy-gam çekip oturan lirik gaxrymanyň içki duýgulary beýan edilse, Ajiniýazyň goşgusynda Magtymgulynyň suratlandyryş usullaryndan, aýratyn döplerinden çeper peyдалanandygyny bellap gecyar¹.

Şeýle xem P.Allambergenowanyň «Çeper söz we terbiýe» atly kiçi göwrümlü broşýurasynda Magtymgulynyň didaktik goşgularynyň garaglpak

¹ P.Allambergenowa Äžiniýaz döretiwşiliginde Maktymkuly dästürleri. // KМУ žas ilimpazlary xam käniýgeleriniň V –ilimiy-teoriýalyk konferensiýasynyň materiallary. Nökis, 1993, 33-nzi saxypa.

şaxyrlary Künxoja, Ajiniýaz, Berdagyň döredijiligine ýetiren edebi täsiri giňişleýin analizlenipdir. Onda didaktik goşgularyň terbiýeleýjilik aňmyyety, häzirkä zaman ýaşlaryny sowatly, bilimli, kämil edip ýetişdirmekde-de olaryň esasy xyzmaty yerine yetirýändigini bellap geýyar.

Şeýle hem filologiýa ylmlarynyň kandidaty P.Allambergenowa özüniň birnäçe ylmy makalarynda Magtymgulynyň edebi döpleriniň diňe bir XIX asyrga garapşak şaxyrlary dö, eýsem, XX asyrga garapşak şaxyrlarynyň-da döredijiligine uly tasirini yetirip gelyandigi barada hem pikir yoredip, birnace makalalary bilen çykyş edip gelyär.

Häzirkä garaşsyzlyk döwürde belli garapşak şaxyry A.Ötepgergenowyň birnace iri gowrumly eserleri edebiyat meýdanyna geldi. Ine şaxyryň şeýle eserleriniň döremeginde-de Magtymgulynyň edebi döpleriniň uly täsiriniň bolandygy mälim. P.Allambergenowa özüniň barlaglarynda şaxyr O.Ötepgergenowyň döredijiliginde Magtymgulynyň edebi döpleriniň nusgalaryny gormage bolýandygyny aýratyn bellap geýyar.

Şu ýerde belli garapşak şaxyry A.Ötepgergenowyň döredijiligi we oňa Magtymgulynyň edebi döbiniň täsiri meselesi babatynda hem az-kem durup geçeliň. Şaxyr A.Ötepgergenow garapşak poeziýasynyň ideýa-tematik, janr we forma taýdan ösmegine ul goşant goşup gelyär. Ol Garaşsyzlyk ýyllarynda hem birnäçe goşgularyny döretdi, okyjylar köpçüligine hödürledi. Garaşsyzlyk ýyllarynda şaxyryň «Syr sandygy aşylmagan syrly jähan mendedur», «Eý insan!», «Allaňdy umytpa», «Allada esap bar» we başga-da birnäçe goşgular yygyndysy capdan cykdy.

A.Ötepgergenow türkmen şaxyry Magtymgulyny özüne ruxy xalypa saýýar. Özüniň goşgularynda köplenç Magtymgulynyň adyny getirip, oňa öýkünmäge çalyşýar, Magtymgulynyň döplerini ösdürmäge çalyşýar. Meselem, şaxyryň «Insap penen bolagör» («Insap bilen bolay!») diýen goşgusynda Magtymgulynyň öwüt-nesihat häsiýetli goşgularynyň many-mazmunyny häzirkä zamanyň talaplary esasynda janlandyryp görkezýär:

Maktymkuly aýtkan, alsaň näsiýat,

«Öziňe dos bilme päni dünýany!».

Iymanly, insaply, ardakly zuriyat,

«Öziňe dos bilme päni dünýany!»¹.

Şeýle xem A.Ätepbergenow özüniň «Magtymguly» atly terjimeler kitabynda şaxyryň gazallaryna birnäçe muxammesler-de yazypdyr. Mysal ucin:

Tagdir oýyn etip bizdi, zaxar katy asymyzga,
Raxim etpes nala menen kozden akkan jasymyzga
Xäm ol jygyt berdi bizdi, duşpanymyz kasymyzga
Sum palek girdabynan saldy, kop kyyallar basymyzga
Egerde şyksak,känarga,tor kurar tuý syrtymyzga.

Endi kaylarga baraman, basta gaýga, alkymda jan,
Baýyrym para-para boldy, kozlerim boldy kyzyl kan,
Basy berk köşede kaldym, jokdur mende xes bir imkan,
Bas alyp ketip bul jurttan,tutsam men gayry bir Uatan,
Keler ol pasly baxarde, jaýyn-jaýyp kasymyzga.

Bakty kara biýşara bul, bir jetpedi ärmanyna,
Xes bir räýan mänzil jokdur, jolga şykkak käryanyňa,
Xam surniger, tap bolady,barxa jarkabak jaryna,
Keylim läşkerri şyksa, bagyp onyň pärmanyna,
Kunde bir ýäkilin jollar, arz etip kasymyzga.

Žäýxun jedellenip şyktyň jurttan özge bir dara,
Zane xam jakynlasyp keler ustaz binen ara,
Xazir ayne payyty tezde onnan najat sora,
Aytady Magtymguly, jokdur kewlimde bir kara,
Xak xäm syýlap, ýeter näzer, bardur onyň saýasy².

¹ Ötepbergenow Ä. Taňlamaly şygarmalary. III tom. Nokis, «Karakalpakstan», 2007, 60-sax.

² Magtymguly. Ä.Ötepbergenowyň terjimesi. Nokis, 2012, 156-sax.

diýen goşgy bentlerinde Magtymgulynyň şaxyrlyk sdiliniň saklanyp, onuň gazallarynyň janr xäsiýetlerini zamana laýyk ösdürip, olara muxammesler yazypdyr.

Şaxyry okyjylar köpçüligine giňden tanydan eserleriniň biri onuň dessanlary boldy. «Allaňdy umytpa», «Allada esap bar», «Alla jaňylmas» diýip atlandyrylan dessanlaryň atlarynyndan mälim bolşy ýaly olardan uly many aňlamaga bolýar. Dessanlaryň ideýasy, mazmuny ynsap, iman yaly adamkärçilik xäsiýetleri elden bermezlik, olary adam xemişe özüniň sabyrlylygy bilen amala aşyryp barmalydygy xakynda giňden gürrüň edilýär. Ynsaply, imanly insan xiç wagtda uruş jenjel bile işi bolmaz, biriniň xakyny iymez, pent bermez diýen ýaly pikirler eserleriň içinden eriş-argac bolup geçýär. Özüniň xalal zäxmeti bilen ýaşap, xalka, il-gune, galyberse-de butin dunyadaki ynsanlara saglyk-amanlyk diläp ýaşamalydygy xakyndaky didaktik düşüňjeler Ä.Ötepbergenowyň dessanlarynyň esasy mazmunynyny ozunde jemleýär. Meselem, şaxyryň «Allada esap bar» («Allada xasap bar») atly dessanynda:

Zulkarnay zulpikaryn kolga alyp,
Dünýanyň jartysyn aldy kan kylyp,
Ol da ketti armanly bir jan bolyp,
Arman bilen baratyrغان adamlar.

Olip baratyrp nasihat etti,
«Armanym jok, birak koz toymay ketti,
Meni kömer bolsaňyz egerde»depti.
Şaxty ünsiz tyňlap turgan adamlar.

Diýen setirlerde dunyany basyp alan Zulkarneýin iskender obrazyn doredip, bu dünýäde näçe baý bolup, patyşa bolup aýdanyň bolup dursa-da barybir düýbünde bu dünýä baş gün myxman ekeniňi unutma diýen pikiri orta goýýar. Bu pikirler türkmen şaxyry Magtymgulynyň dünýä xakyndaky filosofiki gözgaraýyşlarynyň dowamy ýaly bolup, ol pikirler zamana laýyk osdurilipdir.

A.Ötepbergenow Gündogar edebiýaty, Gündogar filosofiýasynyň däpleri esasynda galam yoredip gelyan, poeziýamyzy xem forma xem mazmun bilen baýydyp gelýän şaxyrdyr. Poeziýamyzyň möçberini giňeldip original` poetik mazmun bilen baýydanlygyny, poeziýanyň ösmegine goşan uly goşandy edebi durmuşyndaky özüne maxsus täzelik diýsek bolýar. Meselem şaxyr Gündogar dap- dessurlaryny dowam etdirip, özüniň gazal, muxammes janryndaky goşgularyny döretdi xem beýle çeper formalary XXI asyrdaky osdurmage xereket edip gelýär. Meselem Şaxyryň «Gazaller»atly eserinde:

Toktaý tur, selteň berme Maxytabanym kiyatyr,
Naz etip, jilwa etip, tandegi janym kiyatyr.

Kiyatyr ol iýbe etip, hoş kylyk ädep penen,
Iybesi tanimdi ortep, ane dildarym kiyatyr.

Ol şyksa sällanyp endi aýda jasyrar ak jüzin,
Aydanda agla yarym, ol zulpi tarym kiyatyr.

Barma ozi bul dunyada jane bir gul usynday,
Zuzleri gul-gul donip, guli ruxsarym kiyatyr.

Gündogar nusgawy şaxyrlarynyň döp-dessurlaryny dowam etdirip, gazal janryny barmak ölçegine deňeşdiripdir. Ýagny şygyr iki xatarly 14 bogundan ybaryt bolyp, **a a b a** formasynda kapiýalaşyp gelýär.

A.Ötepbergenow Gündogar klassyk şaxyrlarynyň gazallaryna taxmys ýazyp muxammes janrynda şygyr döretdi. Meselem, şaxyryň «Nowaýy gazalyna muxammes» atly goşgusynda:

Ax şegip päryat etermen, läpleri pally kelmedi.
Kumaý közli, kypşa belli, jüzleri kally kelmedi.
Žilwa bilen janyň algan, myň jylwa nazly kelmedi.
Keşe kelermen dep edi, ol sārwi boýly kelmedi,
Kozlerimge taň atkanşa xes kandaý uýky kelmedi.

Zuldyz sennen jilýany, aý aryý jüzine nur aldy,
Žamalyň körip köp aryý, bas iýip, ünsiz lal kaldy,
Sen ketkeli baxar kelip, janede baxar aylandy,
Uax, jolyňa karay-karay janym aýzyna takaldy,
Şepdur onyň minez-kulky, jamandur peyli kelmedi.

Bilmedim, aryý öziniň ýäde-ykraryn joydyma,
Ya mennen baska bireýdiň süýikli ýary boldyma,
Soytip ayralyk otyňa baýrymdy daglap koýdyma?
Ya ay jarygynan, ya gap-sozlerden ol koryktyma,
Ötpes pyşak penen kyynap ol meni soydy kelmedi.

Diýen setirleri söýgi temasyndan ýazylan bolup 16 bogundan ybarat. Şygry setirleri redif formasyna kapiýalaşyp **a a a a a** görnüşinde ulanylan goşguda belli şaxyr A.Nowaýynyň gazal ýazmakdaky sdil aýratynlyklaryny belli derejede saklanandygyny görýäris. Şeýle xem A.Ötepbergenowyň bu gazalynyň dowamynda Magtymgulynyň-da edebi däbiniň elementleri saklanyp galypdyr.

Şeýlelikde, belli şaxyr A.Ötepbergenowyň döredijiligine Magtymgulynyň edebi täsiriniň bolanlygyndan, onuň edebi däplerini ösdürenliginden şaxyr türkmeniň beýik ogly Magtymguly Pyragynyň şygrylaryny garagalpak diline-de terjime edyar. Belli garagalpak şaxyry A.Ötepbergenow köplenç türkmen şaxyry Magtymgulynyň döredijilik dünýäsi bilen gyzyklanyp, onuň lirik goşgulary bilen bilelikde birnace poema eserlerini garagalpak diline terjime edip, «Maqtymguly» atly terjimeler cemenini bir kitap halynda 2012-yyly Nöküs «Garagalpakistan» neşirýatynda çapdan çykardy. Terjime kitaba belli alym prof. K.Kurambaev pikir bildiripdir. Alym Magtymgulynyň goşgularynyň garagalpak diline mundan otuz ýyl öň terjime edilendigini belläp, şondan bäri Magtymgulynyň şygrylarynyň garagalpak diline çeper terjimesi amala aşmandygyny belläp geçýär¹. Xakykatynda-da Magtymgulynyň täzeden tapylan eserleriniň köpçüligi xäli garagalpak diline terjime edilenokdy. Şonuň

¹ Maktymkuly. A.Otepbergenow aýdarmasy. Nokis, 2012, 158-bet

üçin alymyň aýdan pikirinde jan bar. Ine, şu gözgaraýyşdan seredenimizde şaxyr A.Öteþbergenowyň bu terjimesinde Magtymgulynyň soňky döwürlerde xalk arasyndan yygnanyp, turkmence neşir edilen goşgulary garagalpak okyjylaryna garagalpak dilinde xodurlendi.

«Şaxyr A.Öteþbergenowyň Magtymgulynyň eserlerini garagalpak dilindäki terjimesiniň esasy aýratynlygynyň biri asyl nusgadaky ýaly dury, owazly okalýar. Asyl nusganyň çeperçilik sypaty, xalkcyllygy, gaytalanmayan deňi-taýy ýok suratlandyrmalar, xikmetlere baý mün bir mukamda öwüsýän, ýanyp duran setirler xer bir okyjynyň kalbyna joşgun bagyşlap, ruxy joşgun bolup girýär. Diňe ylxamlandyryp goýmazdan, pikirlenmek duýgusyny giňeldýär. Älem we adamlar xakyndaky düşüňjelerini pikirleri bilen duýgularyny baýlaşdyrýar. Päximlilige, ýagşylyga ýol-yoda gorkezyar. Xakyky manysyndaky terjimeçi bolsa Magtymgula meňzäp dana, akyldar şaxyryň eserlerini şu aspekte, ýokary çeper-estetik öwüşgin bilen oz ene dilinde okyjylara xodurlemegi mumkin»¹ - diyip, bu terjime kitaby baxalayar prof. K.Kurambayev.

Magtymgulynyň şygryrlarynyň terjimesiniň öňki terjimelerden birnäçe aýratynlyga eýe. Ol esasan şeýle belgilerde göze düşýär. Şaxyr A.Öteþbergenow Magtymgulynyň aruz ölçeginde ýazylan goşgularyny garagalpak diline terjime edip, şaxyryň reň-bereň janrda ýazylan goşgularyny garagalpak iline dargadyp, şonuň bilen birlikde terjimeçiniň aruz usulynda ýazylan goşgulary-da terjime etmekde tejribesiniň kämildigi oňa kömek edipdir.

Şeýle xem terjimede kitapda şaxyryň goşgularynyň mümkin boldugyça originallugyny saklap galmak ucin terjimeci birnace xereket edipdir. Netijede Magtymgulynyň birnäçe goşgulary özüniň sdilini saklap galypdyr. Meselem, olary deňeşdirip göreliň:

Magtymgulynyň «Türkmeniň» atly goşgusy:

Terjimede:

Xaq sňamňsh bardur onň' sayas?,

Shňpňňsar sho'lde nar?, mayas?

¹ Maktymkuly. A.Öteþbergenow awdarmasy. Nokis, 2012, 159-bet

Räbäreň gu' l ashar jas' l ayas?,
G' arq bolm' sh rayxang' a sho' li turkmennin'

Kewiller, ju' rekler bir bol' p baslar
Etse j' y' h, erir top' raqlar-taslar,
Bir suprada tay' h k' l' hsa aslar,
Ko' teriler ol ' g' bal' turkmennin'¹.

- diýen görnüşde terjime edilipdir. Şu ýerde terjimeçi goşgynyň dil aýratynlygyny saklap galmaklyga xereket edip, birinji bentde «Xak sylamyş» diýip berýär. Sebäbi, «sulamyş» sözi türkmen diliniň fonetik aýratynlygy bilen getirilýär. Ikinji bentdäki «Bir suprada» diýen söz şaxyryň dilinde «supra» görnüşinde ulanylan bolsa, terjimede-de şol durkunda getirilýär. Bu söz garagalpak dilinde «dästurxan» manysynda berilýär. Yagny goşgyny original? bilen deňeşdirip göreliň:

Xak sulamyş bardyr onuň saýas?,
Çyrynyşar çöllerde neri maýasy,
Reň-bereň gül açar ýaşyl ýaýlasy,
Gark bolmuş reýxana çöli türkmeniň.

Köňüller ýürekler bir bolup başlar,
Tarsa yygyn erar topraqlar dashlar,
Bir suprada tayyar bolunsa ashlar,
Go' teriler ol ' kbal' turkmeniň²

diýen görnüşde beýan edilipdir. Şu ýerde Magtymgulynyň stil dil aýratynlyklary terjimede saklanyp galandygyny subutlayar. Bu bolsa, o'z gezeginde türkmen diliniň fonetik aýratynlygynyň garagalpak xalky üçin düşnükliidigini belleýär.

Şeýle xem şaxyr A.Ötepbergenowyň «Görogly aýbatly türkmen gardaşym», «Altylyklar», «Segizlikler» ýaly goşgularynda türkmen klassyk şaxyry

¹ Maktymkuly. A.Ötepbergenow aýdarmasy. Nokis, 2012, 7-bet

² Magtymguly. Şygrylar. Aşgabat, 1992, 5-bet

Magtymgulynyň adyny xormat bilen ýatlap, onyň akylyly dana şaxyr bolandygyny, ozune ussat xalypa sayyandygyny ceper sozde beyan edyar.

Maktymkuly, Ferdausyday danadur,
Mollanepes ýar yşkynda janadur.
Kemineniň içmegin otka saladur,
Gorogly aybatly turkmen gardaşym.

«Gark bolmyş raýxanga şöli türkmenniň»
Käsiýetli, kädirlil jeri türkmenniň,
Men uşyn ädiuli ýeli türkmenniň,
Görogly aýbatly türkmen gardaşym.

Alla Aşxabatka bak-daulet berip,
Bul şähär tynyşlyk, doslykka jerip,
Bügin türkmen barar keň kuşak kerip,
Görogly aýbatly türkmen gardaşym¹.

diýip türkmen xalkynyň geçmişde garagalpak xalky bilen dost-doganlykda ýaşanlygy, olaryň häzirki wagtda-da dowam edip gelyanligi buysanc bilen taryp edilýär. Iki xalkyň Žeýxun derýasynyň boýunda goňşy bolup ýaşandygy goşguda «Karakalpak keldi Aral, Ämiuden» diýip suratlandyrylýar. Türkmeniň beýik şaxyry Magtymgulynyň parasatlylygy Gündogaryň beýik şaxyry Ferdöwsi bilen deňleşdirilýär. «Maktymkuly, ferdausydaý danadur». XIX asyr turkmen şaxyrlary Mollanepesiň, Keminäniň edebi mirasynyň baýdygyny şaxyr giňden çeper suratlandyryp, Mollanepesiň «yşk mülküniň şasydygyny», Keminäniň bolsa, ýyrtyk içmeginiň bolandygyny öz goşgusynda çeper detal xökmünde şol durşuna alypdyr. Şeýle xem şaxyr türkmeniň ilini, ýurduny taryp etmekde Magtymgulynyň «Türkmeniň» atly goşgusyndan epigraf alyp, ony öz goşgusynyň içinde şol durkunda ulanmagy başarypdyr. Ýagny, «Gark bolmyş raýxanga şöli türkmenniň» diýen görnüşde. Türkmen xalkynyň merdana

¹ Ötepbegenow Ä. Syr sandygy aşylmagan, syrly žäxän mendedur. Nökis, 1994, 46-47-sax.

oglanlarynyň, ýigitleriniň bardygyny beýik gaxryman Görogly bilen deňeşdirilip, metaforaly görnüşe taryp edilipdir.

Şeýle xem A.Ötepbergenow özüniň «Magtymgula» atly şygrynda türkmen xalkynyň beýik söz ussadyňy taryp edip suratlandyrýar:

Şa bilen tutluşan eý, Magtymguly,
Oňa dyz epmedik sen xalkyň guly.
Terk edip şa köşkünü, «xanymlary»
Xalk ucin ot bolup yandy sen uly.
Diýdiň: - Xergiz şany taryp edenden,
Ýagşydyr jan çykyp gitse bu tenden!¹

Umuman alanymyzda şaxyr A.Ötepbergenow türkmen-garagalpak xalklarynyň edebiýatlaryny bir-birine ýakynlaşdyrmakda, edebi baglanyşyklaryň köpdürliligini gazanmakda örän köp zäxmet çekip gelýän şaxyrlaryň biridir.

Ine, Garaşsyzlyk döwürine gelip, türkmen-garagalpak edebi gatnaşyklary bir tarapdan Magtymgulynyň döredip giden edebi mirasy, mekdebi boyunca osse, ikinji tarapdan edebiýatşynaslyk ylmy arkaly edebiýtaçy alymlaryň ylmy barlaglary bilen xas kämilleşip baryan bolsa, üçünji tapdan çeper termije meselesi edebi gatnaşyklaryň kerwen ýoluny xas uzak menzillere «guba düýelik» ýodasyndan gitmegini dowam edýär. Ine, edebi baglanyşygyň şu üç taraplaýyn rowaclanmagy bolsa, türkmen-garagalpak xalklarynyň edebiýatyny biri-birinden xiç wagt uzaklaşdyрмаýar.

¹ Mämmedowyň terjimesi. Turkmennama. Aşgabat, 1996, 76-sax.

Netije

Şeýlelikde, Garaşsyzlyk döwürde türkmen we garagalpak edebi gatnaşyklarynda Magtymgulynyň şygrylarynyň tutýan orny meselesi boýunça alyp baran barlagymyzyň dowamynda biz şeýleräk netijä geldik:

1. Belli bir maksatlar esasynda ykdysady we medeni gatnaşyklar esasynda galyplaşan garagalpak we türkmen edebiýatlarynyň bir-birleri bilen bolan baglanyşyklary özara täsiriň taryhynyň uzak asyrlara baryp direlýänligini bir näçe edebi faktlar mysalynda görüp çykdyk. Territorial taýdan goňşyçylyk, ykdysady we syýasy umumylyklar, halk döredijiliginiň we ýazuwly edebiýatlaryň meňzeşlikleri, dilleriniň ýakynlygy bu iki edebiýatyň arasyndaky baglanyşlaryň, özara edebi täsiriň ýüze çykmagy hem ösmegindäki iň ähmiyetli faktorlaryň biri boldy.

2. Türkmen edebiýatynyň, görnükli wekilleri Magtymguly Pyragynyň doredijilik mekdebi garagalpak şaxyrlarynyň, döredijilik älemine güýç kuwwat bagyşlady. Olar döredijiliginde beýik söz ussady-Magtymgulyny ozlerine ruxy xalypa diýip bilipdirler. Munuň şeýledigini garagalpak alymlary-da bellap geçýär. Garagalpak xalk şaxyry I.Ýusupow «Türkmen klassyk şaxyry Maxtymkuly» atly makalasynda «Garagalpakstan Magtymgulynyň ikinji şaxyrylyk Watany» diýip ýokary baxalaýar.

3. Dünýä edebiýatşynaslygy ylmyna esaslanyp, türkmen we garagalpak edebiýatşynaslygy ylmynda-da milli edebiýatlaryň özara baglanyşygy, tasiri hem-de bir-birlerini baýlaşdyrmak problemalaryna bagyşlanan monografiýalar, makalalar ýazyldy, dissertatsiýalar goraldy. Olarda türkmen edebiýatynyň doganlyk halklarynyň edebiýatlary bilen özara baglanyşlarynyň taryhy, bu baglanyşlaryň netijesinde ýurdumyzda ýaşayan ähli halklaryň bir-birleri bilen ýakynlaşmak protsesleriniň medeni we edebi görnüşleri açyp berildi.

4. Belli alym K.Kurambayew turkmen-garagalpak edebi baglanyşyklaryny owrenmek meselesinde xas aktiwlik gorkezdi. K.Kurambayew Garagalpagystana işe gelmegi we bu halkyň edebiýatyny hem onuň taryhy kokleri bilen birlikde icgin owrenmegi, garagalpak dilini-de oz ene dili yaly derejede özleşdirmegi onuň alyp barýan ylmy-barlaglarynyň tematik gerimini

giňeltmek bilen bir hatarda garagalpak edebiyatyny-da Magtymgulynyň döredijiligi bilen bagşanyşdyrmak ýaly täze bir ugry emele getirdi.

5. Garaşsyzlyk döwürde türkmen-garagalpak edebi baglanyşyklarynda Magtymgulynyň eserleriniň tutýan orny xakynda K.Kurambaýew “Magtymguly we garagalpak edebi sredasy” (rus dilinde “Aşhabat” žurnaly, № 7, 1992), “Garagalpak edebiyatynda Magtymguly dapleri” (turkmen dilinde “Turkmen dili we edebiyaty” žurnaly, № 2, 1992), “Magtymguly we garagalpak şahyrlary” / türkmen dilinde, “Garagum” žurnaly, № 7, 1992), “Magtymgulyny okyganda” (garagalpak dilinde, “Amudarya” žurnaly, № 9-10, 1997) yaly makalalaryny ýazdy. “Göwün göwünden suw içer” diýen kitabyň 10-143 we 189-202-nji sahypalarynda, “Terjime we terjimeçiniň jogapkärçiligi” diýen kitabyň 65-99-njy, “Edebi proses. Döredijilik özboluşlylygy. Edebi gatnaşyklar” diýen kitabyň 93-123-nji sahypalarynda xas ylmy esasyda ygtybarly pikirleri aýdyp gecyar.

6. Filologiýa ylymlarynyň doktory K.Kurabaýewiň “Terjime we terjimeçiniň jogapkärçiligi”, “Magtymguly-ylham çeşmesi” ýaly Magtymgulynyň goşgularynyň özbek we garagalpak dillerine edilen terjime nusgalary hakynda pikir ýöredilýär. Professoryň bu monografiýasy 2013-nji yylda A.Mammedow tarapyndan turkmen diline terjime edilip, “Magtymguly Garagalpagystanda” ady bilen Aşgabatda “ylym” neşirýatyndan çapdan çykýar. Oňa türkmen alymy Axmet Mämmedow sözbaşy ýazypdyr.

7. professor Kerimbaý Kurambaýew “Döwrebap temalar we şahyranatlyk” atly ylmy makalasynda XX asyr garagalpak edebiyatynyň wekilleri, A.Musaýewiň, A.Dabylowyň. S.Nurbetowyň we Y.Yusubowyň döredijiliginde ýüzüni görkezen Magtymguly temasy garaşsyzlyk ýyllarynda has-da rowaçlanandygyny, Magtymgula öýkünme görnüşinde ýazylan toplum häsiýetli goşgularyň peýda bolup ugrandygyny garagalpak şahyrlary T.Jumamyratow, Z.Aymyrzayew, Y.Yusubow, K.Rahmanow, U.Oirjanow, A.Asjnyyazow, S.Pirjanow, A.Otepbergenow. K.Kerimow, T.Sersenbayew, B.Seýtaýew we beýleki şahyrlaryň liriki döredijiliginde Magtymgulynyň keşbi,

onuň şygryýetinden täsirlenme açyk göze ilýändigini goşgulary mysalynda analizläp beripdir. Onuň üçin awtor T.Jumamuratowyň “Türkmeniň”, T.Kabulowyň “Magtymgula murajat”, J.Yzbaskanowyň “Bolmasa”, U.Pirjanowyň “Magtymgulynyň dilinden”, A.Ajnyýazowyň “Bolar”, S.Pirjanowyň “Bolmaz”, A.Ötepbergenowyň “Bilgenge”, “Ýagşy”, “Bolarmy?”, “Näme sen?”, goşgularynda we “Allany unutma” hem-de “Allanyň hem hasaby bar” poemalaryny we beýleki şahyрана eserlerini barlag cekipdir.

8. Garagalpak edebiýatşynaslyk ylmynda Magtymgulynyň garagalpak şaxyrlaryna ýetiren edebi täsirleri, olaryň doredijiligindaki tipologik xadysalar meseleleri ylmy esasyda giňişleýin öwrenilip gelinýär. Filologiya ylmlarynyň kandidaty Patima Allambergenowa “XIX asyr garagalpak edebiyatynda Magtymgulynyň edebi däpleri” diýen temada 1999-njy yylda kandidatlyk ylmy barlag işini gorady. İşde Magtymgulynyň edebi däpleriniň XIX asyr garagalpak şaxyrlary Künxoja, Ajiniýaz, Berdak, Öteş we beýleki klassyklaryň doredijiligine tasiri meselesi acyp berilyar.

9. P.Allambergenowanyň Ajiniýaz doredijiliginde Magtymgulynyň daplery», “Çeper söz we terjime” atly makalalarynda Magtymgulynyň didaktik xäsiýetdäki goşgularynyň garagalpak şaxyrlaryna ýetiren edebi tasiri hem-de didaktik şygrylaryň ýaş nesli terbiýelemekdäki äxmiýeti meselesini xas aýdyň acyp beripdir.

10.Şaxyr A.Ötepbergenow «Syr sandygy aşylmagan syrly jähannamedur», «Eý insan!», «Allaňdy umytpa», «Allada esap bar» we başga-da birnäçe goşgular ýygyndysynda türkmen xalkynyň beýik söz ussady Magtymgulynyň edebi däplerini dowam edip we ösdürýäpdir. Şaxyr Magtymgulyny ozune ruxy xalypta saýýar. Özüniň goşgularynda köplenç Magtymgulynyň adyny getirip, oňa öýkünmäge çalyşýar Meselem, şaxyryň «Insap penen bolagör» («Insap bilen bolay!») diýen goşgusynda

Magtymgulynyň öwüt-nesixat xäsiýetli goşgularynyň many-mazmunyny xazirki zamanyň talaplary esasynda janlandyryp görkezýär.

11. Garaşsyzlyk döwürine gelip, türkmen-garagapak edebi gatnaşyklary bir tarapdan Magtymgulynyň döredip giden edebi mirasy, mekdebi boýunça össe, ikinji tarapdan edebiýatşynaslyk ylmy arkaly edebiýtaçy alymlaryň ylmy barlaglary bilen has kämilleşip barýan bolsa, üçünji tarapdan çeper termine meselesi edebi gatnaşyklaryň kerwen ýoluny has uzak menzillere «guba düýelik» ýodasyndan gitmegini dowam edýär. Bu bolsa edebi baglanyşygyň köpdürliligini belleyar.

Peydalanylan edebiyatlar

1. Karimow I. A. Yangiça finkirlaş wa işlaş dawr talabi. Toşkent, „Uzbekiston“, 1997
2. Abdullaew W. XYII-XYIII asrlarda Xorezmde Uzbek adabiyoti. Toşkent, 1958.
3. Ayyymbetow K. Xalyk danalygy. Nokis, „Karakalpakstan“, 1988.
4. Allambergenowa. P. Karakalpak adebiyatynda Maktymkuly dasturleri. kandidatlyk jumys. Nokis, 1999.
5. Allambergenowa P. Tradisii Maktumkuli w karakalpaks koy literature (Na materiale karakalpaks koy literatury XIX weka). Nukus, 1999
6. Allambergenowa P. Magtymgulynyň döredijiligi Garagalpak edebiyatynyň öwreniş ylmynda. Gündogar Aşgabat, 2000
7. Allambergenowa P. Äjiniýaz döretiwşiliginde Maktymkuly dästürleri. // KMU jas ilimpazlary xam käniýgeleriniň V –ilimiy-teoriyalyk konferentsiýasynyň materiallary. Nökis, 1993
8. Annamuxammedow. M. «Mattymguly gizlin syryn bar içde...“, Aşgabat, „Magaryf» 1997
9. Axmetow. S. Edebiýatşynaslyk. Nökis, „Karakalpakstan“, 1979.
10. Axmetow S. Edebiyat xam kritika. Nokis, 1978.
11. Axmetow S. Sultanow K. Edebiýatşynaslyk. Nökis, „Karakalpakstan» 1987.
12. Annanepesow M. Magtymguly we onuň zamanasy. Aşgabat, 1991
13. Bekmuradow A, Magtymgulynyň poeziýasynda şaxyrana döp we täzeçillik gözlegleri. Aşgabat, „Ylym“ 1989
14. Berdak. Taňlamaly şygarmalary – Nokis, «Karakalpakstan», 1987
15. Garryew S. Türkmen edebiyatynyň Gündogary xalyklarynyň edebiyatlary bilen özara baglanyşygynyň taryxyndan. Aşgabat, 1967
16. Inogomow R. Adabiy kardoşlik taronalari. Toşket, 1972,
17. «Erkin Karakalpakstan», 1990, 3-nji mart
18. Zaslaxauazy. – Nokis, «Karakalpakstan», 1987

19. Kabulow T. Ýeň jaksy namaga janym sadaga – Nokis, «Karakalpakstan», 2006
20. Karimow A., Ädebiýatymyzdyň geýpara mäseleleri . Nökis, 1988
21. Kurambaew K „Kewil -kewilden suwişer...“ Nökis «Bilim» 1991
22. Kurambaew K. Wzaimnoe obogashenie literatur. Nukus., „Bilim», 1993
23. Kurambaew K. Magtymguly garagalpagystanda. Aşgabat, 2013
24. K. Kurambaýew. Magtymguly ylham çesmesi. Toşketnt, 2012
25. Kurambayew K. Döwrebap temalar we şahyrana ussatlyk. //Miras. 2012, № 3
26. Magtymguly Garagalpagystanda. Aşgabat, «Ylym», 2013
27. Kabulow T. Taňlamaly kosyklary. Nökis, «Karakalpakstan», 2009.
28. Kus joly–poeziya, proza, adebi tanyu toplum–Nokis, «Karakalpakstan», 1989
29. Magtymguly Aşgabat, «Türkmenistan», 1 t. 1983
30. Magtymguly Aşgabat, «Türkmenistan», 1 t. 1983
31. Magtymguly Aşgabat, «Türkmenistan», 2 t. 1984
32. Mämbetow K. Özbek we garagalpak edebi baglanyşyklary. Nökis, 1999
33. Magtymguly. Şygrylar. Üç tomluk. Aşgabat, 1992.
34. Mammedow A. Erikler güllände. Terjimesi. Aşgabat, 1986
25. Maktymkuly. Kosyklar. I. Yusupow xäm U. Pirjanowtyň awdarmasy. Nökis, 1984
26. Magtymguly. Saýlanan eserler. Aşgabat, «Türkmenistan», 1984
27. Magtymguly. Şygrylar. Aşgabat, «Türkmenistan», 1994
28. Mammedow A. Türkmennama. Aşgabat, «Rux», 1996
29. Otepbergenow. Syr sandygy aşalmagan, syrly jähän mendedur. Nokis, 1997.
30. Otepbergenow. Allada esap bar. Nokis, 2007.
31. Ötepbergenow A. Taňlamaly şygarmalary. III tom. Nökis, 2012.
32. Ötepbergenow Ä. Taňlamaly şygarmalary. III tom. Nökis, «Karakalpakstan», 2007
33. Pirnazarow M. Poetik janrlar tşgologiji, Toşxent, „Fan“, 1982
34. Ýusupow I. Şygarmalarynyň ýeki tomlygy. 1 tom. Nokis, «Karakalpakstan», 1978
35. Ýusupow I. Erikler güllände. A. Mammedowtyň awdarmasy. Aşgabat, 1986

36. Yusupow I. Zaman agymy. Nokis, «Karakalpakstan», 1968
37. Ýusupow I. «Kewildegı keň dün`ýa». Nökis, «Karakalpakstan», 1989
38. Yusupow I. Bulbil uyasy. Kosyklar ıam poema. Nokis, «Bilim», 1997
39. Ýusupow I. Ömir, sagan aşykpan... Nökis, «Karakalpakstan», 1999

Mazmuny

Giriş.....	4-sah.
I BAP. Magtymguly we garagalpak edebiýaty K.Kurambaýewiň ylmy barlaglarynda.....	11-sah.
II BAP. P.Allambergenowanyň ylmy işinde Magtymgulynyň edebi däpleri we garagalpak şahyrlary döredijiliginiň öwrenilişi.....	33-sah.
Netije.....	50-sah.
Peydalanylan edebiyatlar.....	54 -sah.